

Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Değişim ve Kapıkulu Süvarileri (16-17. Yüzyıl)*

Military Transformation and Kapıkulu Cavalries in the
Ottoman Empire (16th-17th Century)

*Coşkun ÜNSAL**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan birtakım askerî başarısızlıklar, iktisadî problemler ve toplumsal huzursuzluklar çağdaş kaynaklarda “nizâm-ı âleme ihtilal” geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Askerî yapıdaki değişimler, bu genel değerlendirmenin en önemli unsurları arasında yer alır. Bu çalışmada, ıslahatnâme müelliflerinin “bozulma” olarak nitelendirdikleri birtakım askerî değişim, yeni bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu çerçevede “Başarı=Tevcih/Terakki/Terfi” pratiğinin Osmanlı askerî sistemindeki yeri ve değişimdeki etkisi, kapıkulu süvarileri örneği üzerinden incelenecektir. Çalışmamızın ilk kısmında, ıslahatnâme müelliflerinin askerî alanda “bozulma” olarak tarif ettikleri hususlar ve günümüzde bunların nasıl anlaşılması gerektiğine dair değerlendirmeler ele alınacaktır. İkinci kısımda, kuruluş yıllarından takriben 16. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede başarı karşılığı verilen ödüllerin (tevcih, terakki veya terfi) mahiyeti değerlendirilecektir. Üçüncü kısımda, savaşların doğasının değişmesinden etkilenen “Başarı=Tevcih/Terakki/Terfi” pratiğinin 16. yüzyılın ortalarından

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof. Dr. Uğur Demir'in danışmanlığında hazırlanan Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu vesileyle Prof. Dr. Uğur Demir'e teşekkürlerimi arz ediyorum.

* Arş. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: cunsal[at]msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5687-9320.

Geliş Tarihi/Received: 28.01.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 15.06.2023

itibaren askerî sistemi nitelik ve nicelik açısından nasıl dönüştürdüğü, devletin ne gibi önlemler almaya çalıştığı ele alınacaktır. Son olarak devletin aldığı önlemlerle birlikte uzun vadede askerî sistemde meydana gelen değişikliklere dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Askerî Teşkilat, Kapıkulu Süvarileri, Başarı, Ödül, Değişim.

Abstract

The economic problems, social unrest and some military failures witnessed from the second half of the 16th century onwards in the Ottoman Empire are interpreted as a “revolution in the world order” by contemporary sources. The changes in the military organization are among the most important elements for this evaluation. In this study, many military changes, which were evaluated as “deterioration” by some “ıslahatnâme” authors, will be discussed with a new perspective. In this regard, the position of the practice of “Success=Grant/Advance/Promotion” in the Ottoman military organization and its effect on the change will be by following the example of the Kapıkulu Cavalries. In the first part of the study, the cases in the military that were considered as “deterioration” by the “ıslahatnâme” authors and the evaluations on how they should be understood today will be discussed. In the second part, the nature of the reward mechanism (Grant, Advance or promotion) in consideration of success from the foundation of the Ottoman Empire to the mid-16th century will be evaluated. The third part will examine how the practice of “Success=Grant/Advance/Promotion” which was affected by the changing nature of wars, transformed the military system in terms of quality and quantity from the mid-16th century onwards, and what measures the empire tried to take. Finally, inferences will be made about the changes that occurred in the military system in the long run with the measures taken by the state.

Keywords: Ottoman Empire, Military Organization, Sultan’s Household Troops, Success, Grant, Transformation.

1. Çağdaş Kaynaklar ve Bazı Modern Çalışmalarda Askerî Değişim

Osmanlı'da pek çok alanda 16. yüzyılın ortalarından itibaren bir dizi değişim yaşanmıştır. İfade farklılıkları olmakla birlikte ıslahatnâme müelliflerinin¹ eserlerinin hemen başında zikretme ihtiyacı duydukları temel husus, eski bir geleneğe dayanan toplumun sınıflara ayrılması (asker, ulemâ, reaya) ve devlet mekanizmasının işleyebilmesi için bu sınıfların sınırlarının korunmasıydı.

Islahatnâme müellifleri, reyanın askerî zümrelere dâhil olmasının kesinlikle engellenmesini savunuyorlardı². Müellifler,

¹ 16. Yüzyılın sonunda görülmeye başlanan aksaklıklar hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler genel olarak ıslahatnâme, siyâsetnâme gibi isimlerle anılmaktadır. En azından 16 ve 17. yüzyılda ortaya çıkmış ıslahatnâmelerin genel değerlendirmeleri için bkz. Agah Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara 1962, s. 167-194; R. Ali Abou Al-Hadj, “The Ottoman Nasihatnâme as a Discourse over Morality”, *Melanges Robert Mantran, Revue D’Histoire Maghrebine*, Sayı 47-48 (1987), s. 17-30; Ali Abou Al-Hadj, “Fitnah, Huruc ala al-Sultan and Nasihat: Political Struggle and Social Conflict in Ottoman Society (1560’s-1770’s)”, *Comite International d’etudes pre-Ottomanes et Ottomanes: Vith Symposium Cambridge*, ed. Emeri Van Donzel-Jean-Louis Bacque Grammont, İstanbul 1987, s. 185-191; Douglas A. Hovard, “Ottoman Historiography and the Literature of “Decline” of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asian History*, Sayı 1 (1988), c. 22, s. 52-77; Coşkun Yılmaz, *Siyasetnamelere Göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisadi Düşünce*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994; Coşkun Yılmaz, “Osmanlılarda Siyaset Düşüncesi (XVI-XVIII. Asırlar)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4-5 (2000), s. 43-85; Coşkun Yılmaz, *XVI. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya 2002; Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 2 (2003), c. 1, s. 299-338; Coşkun Yılmaz, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 2 (İstanbul 2003), c. 1, s. 339-378; Coşkun Yılmaz, “Siyâsetnâme”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 37, 306-308; Mehmet İpşirli, “İslahat”, *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, 170-174; Erol Özvar, “Osmanlı Tarihinin Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, *Divan*, Sayı 7 (1999), s. 135-151; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri 2002; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 2015 vd.

² Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 81; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, Haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 187; *Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz*

reayanın askerî zümreye geçişlerini timar sistemine dâhil olmak veya kapıkulu zümrelerine ilhak edilmek bağlamında değerlendirmişlerdir. Onlara göre her iki durumda da toprağı ekip biçecek insan sayısı azalacak ve devlet nitelikli askerden mahrum kalacaktı³. Reayanın timar sistemine dâhil olması, terakkiye müstahak olanların gerektiğı gibi ödüllendirilememesine sebep oluyordu. Bu da onların savaşıma arzusunu olumsuz yönde etkilemekteydi⁴. Müellifler, reayaya timar tevcih edilmemesi noktasında “*kanun-ı kadîm*”den ideal bir tablo çizseler de⁵ bunların askerleşmesinin kabul edilebilir bir sınırı olduğı, bu sınırın da ihtiyaçlara göre genişletilebildiğı söylenebilir⁶. Müellifler, kapıkulu teşkilatı için de ideal bir tablo çizmekte ve reayanın kapıkulları arasına girmesinin mahzurlarını sıralamaktaydılar. Onlara göre kapıkulu zümreleri devşirme sisteminden beslenmeliydi ve “ecnebî”lerin kapıkulu olmamasına özen gösterilmeliydi⁷.

Efendi, yay. haz. Rhoads Murphey, Harvard 1985, s. 30 vd.

³ Bkz. *Lütfi Paşa Âsafnâmesi*, s. 81. *Hirzû'l-Mülük* müellifi, reayaya timar tevcih edilmemesi konusunda diğeri müelliflerle aynı görüşü paylaşmaktaydı. Buna mukabil, bir şekilde kendisine timar tevcih edilen bir “ecnebî” 10 yıldır timar tasarruf ediyorsa artık “emekdâr” olduğundan timarının elinden alınmaması görüşüyle diğeriinden ayrılmaktadır (*Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 186-187).

⁴ Bkz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 186-187; *Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, s. 27. Aziz Efendi'nin timar birimlerinin eskisi gibi hak edenlere tevcih edilmesiyle ilgili tavsiyeleri hakkında ayrıca bkz. *Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, s. 31, 39-40.

⁵ Bkz. *Koçî Bey Risâlesi*, s. 24; *Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, s. 40.

⁶ Reayanın askerleşmesine dair devletin tavrı ve bu tavrın şartlara göre nasıl şekillendiğine dair mesela bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988, s. 36-37; Pál Fodor, *Kızıl Elma*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2020, s. 426-431. Reayanın askerleşmesiyle ilgili 15. Yüzyıldaki dinamik yapının bilahare ortadan kalktığı ve sitemde bir tıkanıklık oluştuğı yorumu için bkz. Yunus Koç, “Osmanlı’da Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, *Bilig*, Sayı 35 (Güz 2005), s. 229-245. Buna mukabil ihtiyaç halinde devletin gönüllülerden yararlılık gösterenlere ibtidadan dirlik tevcihi vaatlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela 1574 tarihli bir örnek için bkz. *24 Numaralı Mühimme Defteri* (s. 81-161), haz. A. Rıza Bülbül, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019, s. 141.

⁷ Bkz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 4-8; *Koçî Bey Risâlesi*, s. 28-29; *Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, s. 30 vd.

Islahatnâme müellifleri askerî harcamaların aşırı derecede artmasına da dikkat çekmişlerdir. Onlara göre devlet hazinesine büyük bir yük getiren kapıkullarının sayısının mutlaka kontrol altında tutulması gerekiyordu⁸. Askerî harcamaların artmasının diğer bir sebebi önceleri seferlerde ancak genel bir başarı sağlandığında bireysel başarıların ödüllendirilirken bu durumun değişmeye başlamasıdır⁹. Kapıkulu sayısının artması ve bunun da hazineye büyük bir yük getirmesinin önemli bir sebebi de timar birimlerinin vezir ve diğer devlet erkânının eline geçmesiydi. Timar sisteminin sağladığı nitelikli askerden mahrum kalan devlet ise kapıkullarının sayısını artırma yoluna gitmişti. Timar sistemiyle ilgili bir diğer şikâyet konusu da toprakların paşalara temlikıyla timar birimlerinin azaltılmasıydı. Zira bu durum devletin asker ihtiyacının karşılandığı önemli bir kaynağın zarar görmesine¹⁰, seferler devam ettiği için de kapıkullarının sayısının arttırılmasına sebep olmuştu¹¹.

Kapıkullarının sayısının 16. yüzyılın ikinci yarısında muazzam bir artış göstermesi, her ne kadar ıslahatnâme müellifleri tarafından bozulma olarak izah edilse de günümüzde ihtiyaçlar çerçevesinde bir değişim yaşandığı savunulmaktadır. Bu yorumun yapılmasının en önemli dayanağı ise cepheden merkeze yazılan telhislerde yeni şartlara uygun silahlarla mücehhez askerin biran önce gönderilmesi talebidir. Nitekim 16. yüzyılın sonlarında Batı cephesinde devam eden savaşlar sırasında geleneksel silahlar kullanan timarlı sipâhilerin Avusturya birlikleri

⁸ Mesela bkz. *Lütfi Paşa Âsafnâmesi*, s. 92; *Koçi Bey Risâlesi*, s. 46. Bu tavsiyelere rağmen kapıkullarının sayısının hızlıca arttığı, bunlara yapılan ödemelerin ciddi rakamlara ulaştığı bilinmektedir. Önü alınamayan bu artış karşısında 1652/53'te Kâtip Çelebi asker sayılarıyla ilgili diğer müelliflerinden farklı bir bakış açısı ortaya koydu. Bu manada kapıkulu askerî zümrelerinin sayısının azaltılması artık imkânsızdı. Yapılması gereken ise bir yolunu bularak mevâcib giderlerinin “*kanun-ı kadime*” göre ayarlanmasıydı (*Düstürü'l-Amel li-İslâhi'l-Halel*, İstanbul 1979, s. 132-133).

⁹ Mesela *Kitâb-ı Müstetâb* müellifine göre 1578'de başlayan Şark seferlerinden 1620'lere kadar serdarlar kanunların aksine daha İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz mansıp dağıtmaya başlamışlardır. Böylece terakki ile dirlikleri veren ve alanların belli olmadığını vurgulayan müellif bunun bir alışveriş haline geldiğini ifade etmekteydi (*Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 3-4).

¹⁰ Mesela bkz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 176-179; *Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, s. 29.

¹¹ Mesela bkz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 15.

karşısında aciz kaldıkları, ateşli silahlarla donatılmış askerlerin bir an önce cepheye gönderilmesi talebi araştırmalarda tebarüz ettirildi. Bu acil ihtiyaca binaen bir taraftan 1600’lerde yeniçerilerin sayısının 38.000’e ulaştığı, diğer taraftan genç nüfusun ateşli silahlarla mücehhez paralı asker olarak istihdam edildikleri sonucuna ulaşıldı¹². Dolayısıyla timar sisteminin ihmal edilmesi askerî bir zorunluluk olarak açıklandı. Buna mukabil, Yemişçi Hasan Paşa’nın sıklıkla tekrarlanan ateşli silahlarla mücehhez asker talebi¹³ daha sonraki yapılan bir çalışmada tekrar değerlendirildi ve haklı olarak paşanın şikâyetlerinin sadece kendi emri altındaki askerinin niteliğinden kaynaklandığı, bu sebepten geneli yansıtmayabileceği yorumu yapıldı¹⁴. Sayısal artış konusunda devletin Batı cephesinde ateşli silahlarla mücehhez askerlere duyduğu ihtiyaç yorumuna getirilen eleştirilerden bir diğeri ise artışın sadece piyadelerle sınırlı kalmaması, süvarilerin de aynı şekilde hızla artmasıydı¹⁵. Kapıkulu ocaklarına kayıtlı olup cepheye sürülebilen asker sayısında da ciddi bir azalma olduğundan sayı artışının siyasî ve sosyopolitik bir sebebi olabileceği de değerlendirildi¹⁶. Daha sonra tüfekli piyadelerden oluşan paralı askerlerin (sekban) ortaya çıkışı ve kapıkulu zümrelerinin sayılarının artması, seferlerin mevsimlik olmaktan çıkarak askerî hareketliliğin sürekli bir hâl almasıyla izah edildi. Zira imparatorluk, 1578’de Safevîlere karşı giriştiği seferle birlikte doğuda ve bilahare batıda takriben 30 sene devam eden savaflara hem mâlî hem de askerî kaynak sağlamak zorunda kalmıştır. İhtiyaçlarla ilgili en pratik çözüm ise, ıslahatnâme yazarlarının sert eleştirilerine rağmen kapıkulu zümrelerinin doğal nefer kaynakları konusundaki teamüllerin sınırlarını aşarak “*ecnebi*” diye tarif edilen kişilerin hızlıca askerleşmesini

¹² Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, Sayı 6 (1980), s. 288-89.

¹³ *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597–1607)*, yay. haz. Cengiz Orhonlu, İstanbul 1970, s. 71-72.

¹⁴ Özgür Kolçak, 17. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 80.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Tezcan, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618–1622)*, Princeton University Doktora Tezi, Princeton 2001, s. 240-244.

¹⁶ Ulûfeli neferlerin sayısındaki artışın önemli sebepleri arasında devlet erkânının kendine bağlı askerî gruplar oluşturarak nüfuz kazanma arzusu yorumu ve misaller için bkz. Baki Tezcan, *Searching for Osman*, s. 244-258.

sağlamaktı¹⁷. Yukarıda özetlendiği üzere sayı artışının siyasî ve sosyopolitik bir temeli olabileceği yorumunun da gerçeği tam olarak yansıtmayabileceği ifade edilmiştir. Bu manada piyade ve süvari zümrelerinin aynı anda artış göstermesi askerî bazı zorunluluktan kaynaklanabilirdi. Zira ateşli silahlarla mücehhez piyade askerlerin henüz süngü kullanmaya başlamasından önce düşman taarruzlarına karşı korunması gerekiyordu. Mızraklı piyade birliklerinden mahrum olan Osmanlılar, piyade birliklerini ani baskınlara karşı süvari birlikleriyle korumuştur¹⁸. Diğer yandan, bu çalışmada tebarüz ettirildiği üzere, Osmanlı terfi sisteminin savaşların sürekli hale gelmesi sonucu piyadelerle birlikte süvarilerin sayısının artmasına olanak verebileceği de dikkate alınmalıdır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Başarı=Tevcih/Terakki/Terfi Çarkı”

Bireyin, cephede topyekün bir faaliyetin duygusal bir parçası olabilmesi için temel ihtiyaçların karşılanması yanında farklı araçların kullanıldığı fikri artık çalışmalara konu olmaya başlamıştır¹⁹. Buna mukabil bu araçların bireyler tarafından nasıl değerlendirildiği, devletin bu araçları nasıl daha kullanışlı hâle getirmeye çalıştığı, seferlerin yapısındaki değişimin araçları nasıl etkilediği üzerinde gerektiği gibi durulmamıştır. Tarifini yapmaya ve dönemlendirmeye çalışacağımız sistemle ilgili başarının devlet nezdinde nasıl algılandığı, topyekün veya bireysel olması, başarının ödüllendirilmesinde bir kontrol mekanizması kurulup kurulmadığı, bu sistemin askerî anlamdaki olumlu ve olumsuz yanları, yaşanan gelişmeler sonucu sistemin revize edilip edilemediği, böyle bir girişim söz konusuysa neler yapıldığı ve nasıl sonuçlar alındığı üzerinde durulacaktır. Bu sırada kapıkulu süvarilerinin bu çarkın neresinde bulunduğu, çarkın işleyişindeki değişmelerin kapıkulu süvarilerinin görev ve yetkilerinin yeniden tanzim edilmesine etkisi de ihsas ettirilecektir.

¹⁷ Özgür Kolçak, *17. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar*, s. 86-88.

¹⁸ Özgür Kolçak, *17. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar*, s. 92-93.

¹⁹ Rhoads Murphey, bir çalışmasında “Osmanlı Savaş Sisteminin Motivasyonel ve Psikolojik Yönleri” başlığı altında Osmanlı ordusundaki bireylerin motivasyonunun sağlanması için çeşitli araçlara değinmiştir (*Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 156-193).

Osmanlılar baştan beri bireysel başarıyı ödülleriyle teşvik eden bir mekanizma kurmuşlardı. Bu durum askerî teşkilat açısından son derece anlamlı ve kişinin motive edilmesinde kuvvetli bir araçtı. Başarının bireyselliği bir dirliğin veya ulûfenin hukuki bir hak olarak evlada intikalinde de takip edilebilmektedir. Devletin bu tavrını malî bir tasarruf olarak da değerlendirebiliriz. Kendisine ibtidadan timar tevcih edilen bir kişi hizmetleri mukabilinde aldığı terakkilerle kısa süre içinde gelirlerini arttırabilirdi. Buna mukabil dirliğin evlada intikal etmesi gereken durumlarda (ferâğ veya ölüm) başarı karşılığında elde ettiği terakkiler ayrı tutulurdu. Aynı şekilde kapıkulu süvari zümresine ibtidadan ilhak edilen bir nefer de zamanla hizmetleri mukabilinde terakki alabilirdi. Ancak mevcut ulûfesinin tamamını genellikle evladına bırakamazdı²⁰. Bu durum da devletin tevcih edilen dirliğin/ulûfenin çekirdek yapısını (ibtida) ırsî olarak değerlendirdiğini, gelirini arttırmak isteyen evlatların da babaları gibi hizmette bulunmalarını amaçladığını göstermektedir.

Dönemin kaynaklarında başarı gösterenin taltif edilmesi saltanatın bir kaidesi olarak izah edilmekteydi²¹. İbtidadan dirlik veya ulûfe ile sisteme dâhil olan bir neferin terakki yoluyla hızlıca gelirlerini

²⁰ Kapıkulu süvarilerinin çocuklarının bölüğe ilhakı hususu için bkz. Coşkun Ünsal, Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 119-126.

²¹ Mesela Selânikî Mustafa Efendi'ye göre hüner ehline ölçü ile ihsanda bulunulmazdı. Hak edene hürmet edildiği takdirde devlet ihtişama kavuşurdu (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, c. 1, Ankara 1999, 197). Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre her kim din uğruna gayret edip gerekli silahları edinme ve kullanmada akranları arasında öne çıkarsa eda ettikleri hizmet mukabilinde sultan tarafından ödüllendirilmesi belki farz bile olabilirdi. Böylece bu durumu gören herkes aynı şekilde hizmette bulunurdu (Gelibolulu Mustafa Âli, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581 (Nushatu's-Selâtin)*, yay. haz. Anderas Tietze, c. 1, Wien 1979, 144-145). Eserini III. Murad'a sunan *Hırzû'l-Mülûk* müellifi, saltanatın bekasını adalet ve devlete yararlı olan askerde görmekteydi. Askerin bağlılığı ise yararlılık gösterene hak ettiği kadar dirlik verilerek sağlanmalıydı. Başarı gösterenlerin bazısına ulûfe, bazısına timar tevcihi için de hazine ve toprak lazımdı (*Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 176). Padişahların hak edene terakkiler vermek hususunda elinin açık olması gerektiği üzerinde duran Hasan Kâfi de pek çok örnek vererek âdemoğlunun kendisine ihsanda bulunanın kulu olduğunu ifade etmekteydi (*Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-A'lem*, s. 258-259). IV. Murad'ın musahiblerinden Aziz Efendi'ye göre ise timar ve zeametler ancak gerektiği gibi savaşçı hizmette bulunanların hakkıydı (*Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, s. 27).

arttırabilmesi, savaşların sıklığına ve ne kadar sürdüğüne göre değişebilirdi. Devletin cepheye sürdüğü bu askerlerin yanında bir de dirlik ümidiyle seferlere iştirak eden ve çoğu reaya olan gönüllüler bulunmaktaydı. Savaş meydanlarında şehit/mütekaid olanların geride bıraktıkları dirlikler/ulûfeler, başarı gösterenlerin terakki veya terfi ile ödüllendirilmeleri²² ve cephede gönüllü olarak bulunanların sisteme dâhil edilmeleri²³ (ibtida) için kullanılıyordu. Bütün masraflarını kendisi karşılayarak seferlere katılan gönüllülerin amacı da zaten devletçe resmen tanınarak sisteme dâhil olma²⁴. Gönüllüler arasında babasının ölmesini beklemeden dirlik ümidiyle sefere katılanlar, dizdar ve muhafız gibi görevlilerin hizmetkârları, kuloğulları, kul karındaşları, reaya ve devlet erkânının kapı halkı bulunmaktaydı²⁵. Herhangi bir sebepten dolayı dirliği elinden alınmış/esâmesi çalınmış (ocaktan atılmış) olup tekrar başarı gösterip sisteme dâhil olmak isteyenlerin de seferlere gönüllü olarak katılması için vaatlerde bulunulabilirdi²⁶. Yine memur olmamasına rağmen çoğu dirlik/esâme sahibi terakki veya terfi arzusuyla gönüllü olarak sefere katılırdı. Bu durum devlet tarafından da teşvik

²² Mesela Kıbrıs Seferi sırasında şehit olan 10.000 akçeli neferin timarı “*gurebâ-i yeminden yirmi dokuzuncu bölükde yevmî dokuz akça ulûfesi olan Mehmed recâ itmeğın muhârebe-i mezbûrede olan hidmeti mukâbelesinde ziyadesiyle*” buyrulmuştu (BOA, Kâmil Kepeci (=KK), nr. 223, s. 6 (27 Cemâziyelevvel 979/17 Ekim 1571). Bu defterde veya sefer zamanlarında tutulan diğerlerinde şehit olanların dirliği veya ulûfesinin yararlılık gösterenlere terakki veya terfi yoluyla ihsan edildiğine dair mebzul miktarda örnek bulunmaktadır.

²³ Mesela Kıbrıs Seferi sırasında Kocaeli sancağı beyi, 9 gönüllü için “...*donanma-i hümâyûnda vâki' olan cemî' hizmetlerde küllî yoldaşlıkda bulunduğundan gayrı hâliyâ küffâr-ı hâksâr gemilerine mukâbele olunup ceng oldukda her biri gereği gibi yoldaşlık idüp mecrûh olmuşlardı*” diyerek dirlik talebinde bulunmuş, bunlara ibtidadan 3'er bin akçelik timar tevcih edilmişti [BOA, KK, nr. 223, s. 12 (27 Cemâziyelevvel 979/17 Ekim 1571)]. Bu ve seferler sırasında tutulan defterlerde seferde gönüllü olarak bulunup hizmet eden kişilere dirlik tevcih edildiğine dair hayli örnek bulmak mümkündür.

²⁴ Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 417. Bir kısmı garip yiğit olarak adlandırılan bu gönüllülerin kimlikleri, savaşlardaki hizmetleri, sisteme dâhil olmaları için bkz. Serkan Osmanlıoğlu, Osmanlı Devleti'nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023.

²⁵ Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 419-436.

²⁶ Mesela BOA, KK, nr. 254, s. 91 (1 Cemâziyelevvel 1006/10 Aralık 1597)'dan naklen bkz. Coşkun Ünsal, Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar), s. 247.

edilirdi²⁷. Kadrolu askerlerin memur oldukları bir sefere katılmaları, çeşitli cezalardan kurtulmalarını sağlardı. Cephede başarı göstermeleri ise şehit veya mütekaid olanların dirliklerinden pay almalarına veya yeni fethedilen yerlerin dağıtımında dikkate alınmalarına vesile olurdu. Bu durum, bir yandan kadrolu askerlerin savaşma arzusunu güçlendirirken diğer yandan dirlik umuduyla gönüllü olarak daha fazla kişinin seferlere katılmasına sebep olurdu²⁸. Dolayısıyla kadrolu askerler ve gönüllüler için dinî vecibelerin yanında “başarı=tevcih/terakki/terfi çarkı” oldukça önemli bir araçtı²⁹. Seferler gönüllüler için başlarda sisteme dâhil olma fırsatı olsa da bir süre sonra zorunluluk olmuştur. Tevcih/terakki/terfi kaynakları azalmış olsa da sisteme dâhil olmak isteyenler herhangi bir ücret verilmeden seferber edilebilmiştir³⁰. Dönemin kaynaklarında şikâyet konusu edilen ulûfelilerin sayısının artması ve bunun hazineye büyük bir yük getirmesi, aslında başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının savaş zamanlarında hızlanması ve sistemin hazmedemeyeceği seviyelere ulaşmasıyla yakından ilgiliydi.

²⁷ Mesela sipâhi zümresinden 229. Bölükte 23 akçe ulûfesi olan Mahmud ve 166. Bölükte 25 akçe ulûfesi olan Süleyman’ın 1571 Kıbrıs Seferi’ne gönüllü olarak katılıp hizmette buldukları için 2 akçe terakki almaları hakkında bkz. BOA, KK, nr. 223, s. 103 (2 Receb 979/20 Kasım 1571); 1586’da gurebâ-i yemîn zümresinde 24. Bölükte 12 akçe ulûfesi olan Mehmed’in sırf gönüllü olarak sefere katıldığından mevcut ulûfesiyle ulûfeciyân-ı yemîn zümresine terfi etmesi hakkında bkz. BOA, KK, nr. 248, s. 2 (20 Cemâziyelevvel 994/9 Mayıs 1586); yine 1586’da ulûfeciyân-ı yesâr zümresinden 84. Bölükte 13 akçe ulûfesi olan Sefer ile 122. Bölükte 10 akçesi olan Hüseyin’in sefere gönüllü olarak katılıp hizmette bulunmalarından dolayı mevcut ulûfeleriyle silahdâr zümresine terfi etmeleri için bkz. BOA, KK, nr. 248, s. 2 (15 Receb 994/2 Temmuz 1586) vd.

²⁸ Rhoads Murphey, bu durumu timarlı sipahiler özelinde ele almıştır (*Osmanlı’da Ordu ve Savaş*, s. 185-186). Timarlı sipâhilerin beraberinde getirmekle mükellef oldukları cebelü sayısı kanunlarla belirlenmişti. Buna rağmen özellikle 16. Yüzyılın ilk yarısında mebzul miktarda timar sahibinin yanında kanunda belirtilen cebelüden daha fazla kişi olduğu bilinen bir husustur. Bazı örnekler için mesela bkz. Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 415.

²⁹ Motivasyon aracı olarak kullanılan terakki tevcihi hususu timarlı askerler bağlamında müstakil bir çalışmaya da konu olmuştur. Bkz. Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 3, Sayı 11 (2010), s. 238-244.

³⁰ Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 440. Ayrıca bkz. Osmanlıoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, s. 31-90.

Başarı=tevcih/terakki/terfi diye isimlendirdiğimiz sistemde seferlerin sonucundan ziyade süreci önemliydi. Esas olan anlık başarıları ve kaynaklardan anlaşıldığı üzere askerler genellikle sonuçla ilgilenmezlerdi. Öyle ki yenilgiyle sonuçlanan savaşlarda dahi sefer kararı alındığı andan itibaren sefer emri götürme, köprü, yol, asker sevki, dil alma gibi pek çok hizmet belli sınırlar çerçevesinde taltif sebebiydi. Mezkûr hizmetlerin her biri seferin sonunda hezimet alınsa da ibtidadan dirlik, terakki veya terfi almak demektir. İslahatnâme müelliflerinin ısrarla üzerinde durdukları cepheye varılmadan kimseye dirlik verilmemesi hususu, aslında seferlerin devlet için malî bir külfete dönüşmesi ve fetihlerin durma noktasına gelmesiyle ilgiliydi. Nitekim bu durum hizmeti görülenlerin ödüllendirilmesi için kaynak problemi yaşanmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla İslahatnâme müelliflerinin askerî anlamda “bozulma” olarak izah ettikleri pek çok hususun başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının işleyişi bağlamında tekrar değerlendirilmesi son derece önemlidir. Seferlerin klasik yapısındaki değişim (süresinin mütemadiyen uzaması ve sonuçsuz kalması) bu çarkın işleyişine zaman zaman müdahale etmeyi zorunlu kılmıştır.

Çalışmamızda “başarı=tevcih/terakki/terfi” diye isimlendirilen sistemin genel seyri incelendiğinde iki farklı evre karşımıza çıkmaktadır. Takriben 16. yüzyılın ortalarına kadar seferler genellikle mevsiminde başarılı bir şekilde sonuçlanmış, bu süre zarfında bireysel başarı gösterenler savaşların getirdiği zenginliklerden pay verilerek ödüllendirilmişti. İstisnalar olmakla birlikte başlarda terakki veya terfilerin sınırları oldukça belirgindi. Bu çark, 16. yüzyılın ortalarından itibaren hızlanmaya başladı. 1578'den itibaren savaşların uzaması ve genellikle sonuçsuz kalarak büyük bir malî külfete dönüşmesi bahsettiğimiz çarkın sistemin hazmedemeyeceği şekilde hızlanmasına sebebiyet verdi. Dolayısıyla devlet başarı, tevcih, terakki ve terfilerin tekrar tanımını yapmak durumunda kaldı. Devletin yaşanan bu değişime karşı takındığı tavır, gerek çağdaş kaynaklarda gerek bazı modern araştırmalarda “bozulma” olarak değerlendirildi.

Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının ilk evresi, kuruluştan takriben 16. yüzyılın ortalarına kadar seferlerin genellikle mevsiminde başarılı bir şekilde sonuçlandığı, ekonomik anlamda gelirler sağlandığı bir dönemdir. Bu dönemde bireysel başarılar terakki veya terfi yoluyla, zenginliğin paylaşılmasıyla ödüllendirilmişti. Böylece oldukça güçlü olan dinî faktörlerle birlikte ekonomik anlamda da bir motivasyon

sağlanmış, sonraki fetihler için seferlerin bütün zorluklarına rağmen askerin istekli olması hedeflenmiştir. Başarıyla gelen terakki veya terfilerin sınırları belirgin olan birinci evrede hangi zümrenin ne kadar terakki alabileceği, terfi edilecekse hangi zümrelere ilhak edilebileceği öngörülebilirdi³¹. Bu manada bir başarı gösterdiğinde bölüğe ilhak edilebilen, yani kapıkulu süvarisi olabilenlerin kimliği de belirgindi³² ve genellikle kapıkulu askerî zümreleri (yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacılar) bölüğe ilhak edilebiliyordu. Sistemin ilk evresinde terfi veya terakkinin sınırları belirgin olmasına karşın bazen bu sınırların aşıldığı, bir kişinin terfi etmemesi gereken bir zümreye girebildiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise devletin anlık ihtiyaçlar karşısında pratik ama geçici çözümlere başvurabilmesiydi.

Birinci evre olarak adlandırdığımız dönemde Osmanlıların genellikle saldıran taraf olduğu, gerçekleştirilen fetihlerle sınırlarını hızla genişlettiği bilinmektedir. Buna mukabil, Sırp Sındığı (1364), I. Kosova Savaşı (1389), Niğbolu Savaşı (1396), İzladi Derbendi Savaşı (1443), Varna Savaşı (1444) ve II. Kosova Savaşı'nda (1448) kendisine karşı kurulan ittifaklar karşısında savunmadaydı³³. İzladi ve Varna'da müttefik kuvvetlerin sayısı Osmanlı ordusundan fazlaydı. Bunun için yeterli sayıda asker temin etmek gerekiyordu. Dolayısıyla askerî sistemin sınırlarının genişletildiği zamanlar ile bu ittifak tarihleri arasında güçlü bir ilişki vardır. Mesela Varna Savaşı (1444) öncesinde asker sayısını artırmak gerekti. Osmanlılar, 1443 yılı sonları ile 1444 yılı başlarında Macar ve Sırlara karşı Balkanlar'da kayıplar yaşadılar. Aynı vakitlerde

³¹ Rhoads Murphey de bu konuda her askerî zümrenin ifa edecekleri hizmet ve bunun mukabelesinde alacağı ödülle ilgili farklı beklentileri olduğunu ifade etmiştir (*Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 156).

³² Burada bölüğe ilhak edilme sürecinde “başarı” gösterme şartı olanlar kastedilmiştir. Nitekim çıkma adı altında haremden bölüğe ilhak edilenlerin herhangi bir başarı göstermesine gerek kalmadan bazen kişinin isteği ile bazense bir ceza olarak bölüğe ilhak edilebildikleri konuyla ilgili hazırladığımız tezde ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Kapıkulu süvarilerinin nefer kaynaklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, s. 61-127.

³³ İslam anlayışına göre gayrimüslimlerle yapılan savaş cihat olarak adlandırılır. Mücadeleye saldırı şeklindeyse “gazâ”, savunma şeklindeyse “nefir-i âmm” denilmektedir (Murat Tuğluca, “Osmanlı'da Nefir-i âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansımaları”, *Belleten*, Sayı 289 (Aralık 2016), c. 80, s. 773-796).

Karamanoğulları da harekete geçerek bazı yerleri ele geçirdiler. 12 Haziran 1444'te Macarlar ve Sırlarla Edirne'de bir antlaşma yapıldı. Karamanlılar ile de barış tesis eden II. Murad, oğlu Mehmed lehine tahttan çekildi. Sultanın tahtı 12 yaşındaki oğluna bırakması bazı devletlerin yapılan antlaşmayı bozarak harekete geçmelerine sebep oldu³⁴. Böyle bir durumda zorunluluktan dolayı ordunun başına geçen II. Murad'ın bir çözüm üretmesi gerekmekteydi. Rumeli kadılarına yazılan bir fermanla eli silah tutan reyanın sefere katılması emredilse de bu istek halk nezdinde karşılık bulmadı. Bunun üzerine yazılan ikinci bir fermanla, "başarı=tevcih/terakki/terfi çarkı"nın ilk evresinde ihtiyaçtan dolayı belirgin olan sınırların esnetileceği ilan edildi³⁵. Bu fermanın sonra büyük bir kalabalığın orduya katıldığı bilinmekteyse de ne kadar kişinin sisteme dâhil olduğu, ne kadar kişinin terakki veya terfi aldığı maalesef bilinmemektedir. Bununla birlikte kazanılan zaferle elde edilen zenginliğin ve askerî teşkilatın oluşabilecek problemleri telafi edebildiği söylenebilir. Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının ilk evresinde belirgin olan sınırların Şehzade Selim'in kardeşi Şehzâde Ahmed ile olan mücadelesinde de esnetildiği anlaşılmaktadır. Şehzâde Ahmed, kardeşi Selim'e karşı mücadelesinde yayalara verdiği ahidnâmede "... *murâdum hasıl olduka yaya başılara ağır çatma virüp alûfelerini yiğirmi beşer akça eyliyem ve daima in'am itduğim ağır çatma olup hazinedarlık aldirmayam ve sizden bölüğe çıkmağa mahal olanları sipâhi ve silahdar bölüğüne çıkarup sipâhi bölüğüne çıkanlara yiğirmişer akça ve silahdar bölüğüne çıkanlara on sekizer akça alûfe idem ve timara çıkanlara on beşer bin akçalık timar virem ve bölüğe ve timara çıkmayanların alûfelerini onar akça idem...*" diyerek pek çok kişinin kendisine destek olmasını amaçlamıştı³⁶. Sultanlık mücadelesinde ve tahta geçtikten sonra

³⁴ II. Murad devrindeki buhranla ilgili mesela bkz. Halil İncalcık, "Murad II", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, 168.

³⁵ "... şöyle ma'lûm oluna kim, bu sefer-i nusret-me'âbıma gelüp Dîn-i İslâm aşkına imdâd edüp bizimle ma'an sefere varanların her ne mürâca'atleri var ise, katımda makbûl-i hümâyûnumdur, eğer timâr isteyene ve eğer ze'âmet isteyene ve eğer yenicilerlik isteyene ve eğer sipâhîlik isteyene ve eğer yürüklükden çıkmak isteyene her birinin murâd (u) maksûdları makbulümdür." (*Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, haz. Halil İncalcık-Mevlûd Oğuz, Ankara 1978, s. 14). Nefir-i âmm uygulaması bağlamında ayrıca bkz. Murat Tuğluca, "Osmanlı'da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri", s. 782-784.

³⁶ Zarif Orgun, Şehzade Ahmed'in Yayalara Verdiği Ahidname", *Tarih Vesikaları*, Sayı

yapacağı bazı seferlerden önce Selim'in de aynı yola başvurduğu görülmektedir³⁷.

3. Başarı=Tevcih/Terakki/Terfi Çarkının Hızlanması ve Askerî Değişim

Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkında, 16. yüzyılın ortalarında ikinci evre olarak tanımlayacağımız köklü değişiklikler yaşanmaya başladı. 1530'larda yeniçerilerin sayısı takriben 8 bin iken kapıkulu süvarilerinin sayısı 5 bin civarındaydı. Bu sayılar 1560'larda ciddi oranda artış gösterdi. Yeniçerilerin sayısı 12 bini aşarken kapıkulu süvarilerinin sayısı ise takriben 11 bine ulaştı³⁸. Bu sayısal artış, başarı=tevcih/terakki/terfi diye isimlendirdiğimiz sistem bağlamında değerlendirildiğinde seferlerin yoğunlaşması başarı gösterip dirlik tevcih edilen, terakki veya terfi alanların sayısında da ciddi artış yaşanmasına sebep oldu. Yani, bu çark sistemin sindiremeyeceği bir şekilde hızlandı. Kapıkulu neferlerinin, bazı durumlarda değişebilse de âzamî bir ulûfe miktarı vardı³⁹. Bir nefer başarı gösterip terakki alarak bu miktara ulaştığında terakki yerine daha itibarlı bir zümreye terfi veya timar beklentisi içerisine girerdi⁴⁰. Mesela yeniçerilerin âzamî ulûfe miktarı 16.

9 (1942), c. 2, 167.

³⁷ Yavuz Sultan Selim'in şehzâdeliğinde kapıkulu süvari zümrelerine alınıp “*aşlı nâma 'lûmdur*” şerhi düşülen bazı isimler için bkz. TSMA, d. nr. 5361, vr. 3a, 4a, 4b, 5a, 6a, 8b, 12a vd.

³⁸ Kapıkullarının sayılarının artışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, s. 132-151.

³⁹ “... her ocağın bir kânûn-ı kadîmî vardır ve neferi a'lâ ve ednâ kaç akçe yevmiyyede müntehi olur ise fermân ile terakkî verilmek bahanesiyle hadd-i mu'ayyeni ve kânûn-ı kadîmî tecâvüz etmeye ve her kalemden kânûn[î] neferi tecâvüz edenleri defter edip haddine tenzîl için i'lâm eyleyeler... sipâh ve sâir altı bölük mutlaka neferlikde ve tekâ'üdde kadimden olan hadd-i mu'ayyen ile buyurulup kânûnnâmeleri defterlerine kayd olunan mikdârı kat'â tecâvüz etmeye ve el-yevm nefer ve tekâ'üdde zâbitân ve ağayândan nefer ulûfesinin nihâyet haddi olan doksan dokuz akçeyi tecâvüz edip defterde mastûr olanların ziyâdesi tenzîl ve münhat kılınıp kânûn-ı kadîme tatbîk ve bir dürlü kânûna halel gelmeye.” (BOA, *Ali Emîrî, III. Ahmed (=AE, SAMD. III)*, nr. 21477 (28 Rebülevvel 1129/12 Mart 1717)).

⁴⁰ Mesela bkz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, s. 186. Hırzû'l-Mülûk müellifi azâmî ulûfe miktarı hususunda cebeci ve sarraçlara da bir hudut tayin edilmesini önermektedir.

yüzyıl başlarında genellikle 5 akçe iken yüzyılın sonlarına doğru enflasyondan dolayı 8 akçe olmuştu⁴¹. Aldığı terakkilerle âzamî ulûfe miktarına ulaşan yeniçerilerin gösterdikleri başarılar karşısında terfi ettirilmeleri gerekiyordu. Terfi edebilecekleri kapıkulu süvari zümrelerindeki sayısal artış da dikkate alınarak yeniçerilere ilk defa 1550'lerde yüksek gelirli timar dirlikleri tevcih edilmeye başlandı⁴². Daha sonra savaşların süresinin uzaması ve sonuçsuz kalması, timar bekleyenlerin sayısında da ciddi bir artışa sebep oldu. Bu durumun sistemi nasıl tıkadığına dair son derece önemli bilgiler bulunmaktadır. Mesela Aralık 1586 yılında Anadolu, Şam, Bağdad, Budin, Lahsa, Şehrizar, Erzurum, Kars, Çıldır, Dulkadir, Haleb, Karaman, Trablusşam, Van, Bosna, Temeşvar, Diyarbekir, Cezayir gibi neredeyse imparatorluk coğrafyasında bulunan bütün beylerbeyilere yazılan hüküm kapıkulu süvarileri, yeniçeri ve yayabaşılardan hayli kişinin zeamete çıkıp mülazemette beklemesiyle ilgiliydi. Dolayısıyla askeri motive etmek ve sistemdeki tıkanıklığı gidermek için çarkın işleyişine müdahale etmek gerekiyordu. Bu nedenle beylerbeyilere 20 bin ve üzeri zeametlerin parçalamayarak merkeze bildirmeleri istendi. Uygulamaya meşru bir zemin bulmak için ise Kanuni Sultan Süleyman'ın 1553 Nahçıvan Seferi dönüşündeki uygulaması referans gösterildi. Böylece beylerbeyinden gelen mahlüller timar tevcih edilmesine rağmen mahlül olmadığı için işlemi gerçekleştirilmeyen kapıkulu süvarileri, yeniçeri ve yayabaşılarna tevcih edilerek “*tedrîc ile müzâhameleri def*” olunacaktı⁴³. Bu husus hem askerin motivasyonunun sağlanması hem de muhtemel bir isyanın önüne geçilmesi için son derece stratejik bir hamleydi.

Şehzâde Selim ile Şehzâde Bâyezid arasında 1559'da yaşanan mücadele taşra ordusuyla merkezî ordunun karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Timar rejiminin bozulmaya başlamasıyla nüfuzları giderek azalan timarlı sipâhilerin bazıları, bu sırada merkeze karşı isyan bayrağı açan Şehzâde Bâyezid'in etrafında toplandılar. Yeniçeri ocağı gibi teşkilatlandırılan yevmlü neferlerinin motivasyonu, kapıkulu zümresine dâhil olmaktı. Bu durum karşısında merkezî idarenin Anadolu'daki nüfus

⁴¹ Erhan Afyoncu, “Mevâcib”, *DİA*, c. 29, İstanbul 2004, s. 419.

⁴² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâli İsyamları”*, İstanbul 2009, s. 19.

⁴³ *BOA, Mühimme Defterleri*, nr. 61, s. 116, hk. 287 (5 Muharrem 995/16 Aralık 1586).

artışıyla ilgili bir politika geliştirmesi gerekiyordu. Kanûnî Sultan Süleyman'ın tavsiyesi ile Şehzâde Selim de kapıkulluğu vaadinde bulunarak yevmlü ordusu kurdu⁴⁴. Bu durum uzun vadede başarı=tevcih/terakki/terfi çarkında köklü değişiklikleri beraberinde getirdi. Nitekim yaşanan problemler, taşra ordusu ile merkezî ordu arasındaki sınırların yeniden tanzim edilmesine, çarkın işleyişine müdahalede bulunulmasına sebep oldu. Savaşların uzaması bir taraftan daha fazla kişinin sisteme dâhil olmasını sağlarken diğer taraftan terakki veya terfi alanların sayısının artmasına sebep olmaktaydı. Buna mukabil savaşların ekonomik gelir sağlamaktan çıkarak malî bir külfete dönüşmesi ise askerin beklentilerinin karşılanamamasına, dolayısıyla huzursuzluğa sebep olmaktaydı. Yaşanan değişim kapıkulu süvarileri özelinde değerlendirildiğinde ise seferlerin sürekli hale gelmesiyle daha fazla asker başarı gösterme imkânı buldu. Tercih edilen terakkilerle kısa sürede alabilecekleri âzamî ulûfe miktarına ulaşan askerler terfi beklentisi içerisinde girdiler ve yukarı zümrelere doğru büyük bir baskı oluşturdular. Dolayısıyla bu durum zincirleme bir sayı artışına sebep oldu. Her zümrenin askerî formasyonunun farklı olduğu da dikkate alındığında bir neferin savaşlarda başarı gösterip hızlıca âzamî ulûfe miktarına ulaşarak başka bir zümreye geçmesi, bulunduğu zümrenin icra ettiği askerî faaliyetlerde uzmanlaşmasını da engellemiş olmalıdır.

Her ne kadar kapıkulu askerlerinin sayısının artışı “ihtiyaç” bağlamında açıklanıyorsa da meselenin başarı ile gelen ödüller bağlamında tekrar ele alınmasının zaruridir. Osmanlı askerî teşkilatında genellikle her zümrenin nefer kaynakları belliydi. Dolayısıyla sadece ihtiyaçlardan kaynaklı bir artış söz konusu olsaydı mutad vakitlerde bir zümreye ilhak hakkı olanların daha sık ve sayıca daha fazla olarak o zümreye ilhak edilmesi beklenirdi. Buna mukabil, en azından kapıkulu süvari zümreleri özelinde, kaynaklar incelendiğinde zaten cephede olan farklı zümrelerdeki kişilerin başarı göstererek terfi yoluyla bölüğe ilhak edildiği görülür. Dolayısıyla savaşların uzaması zümreler arasında hareketliliği artırarak yukarı doğru bir baskı oluşturmaktaydı. Mesela Kafkasya ve Tebriz seferleri sırasında büyük başarılarla imza atan Özdemiroğlu Osman Paşa, bu seferler sırasında gerek kapıkulu

⁴⁴ Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, s. 295.

süvarilerine, gerekse tımarlı sipâhi zümresine kanuna muhalif olarak nefer yazdırmıştı. Osman Paşa'nın bu faaliyeti, her ne kadar ordudaki asker eksikliği ile ilişkilendirilse de⁴⁵ bu hükmün başarı=tevcih/terakki/terfi çarkı bağlamında tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim bu sefer sırasında gerek düşmanla pek çok sıcak temas sağlanması ve başarıyla gelen tevcih/terakki/terfiler⁴⁶, gerekse seferden bunalan askerin motivasyonunu diri tutmak⁴⁷ için başarıdan önce verilen sözler etkili olmuş gibidir. Kaldı ki, bölüklere yazılanlar zaten cephede olanlarken ibtidadan tımar verilen kişiler de büyük bir ihtimalle zaten dirlik sevdasıyla “gönüllü” olarak ordunun içinde bulunanlardı. Burada asker ihtiyacından ziyade mevcut askerler ve gönüllü sıfatıyla orduda bulunanların motivasyonunu sağlama amacı olduğu değerlendirilebilir.

Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkında 16. yüzyılın ortalarında yaşanan değişimin devletin de dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Nitekim sistemin birinci evresinden ikinci evresine geçiş sürecinde tam tarihi tespit edilemese de Kanûnî Sultan Süleyman döneminde hazırlandığı

⁴⁵ Mesela bkz. Mustafa Cezar vd., *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1959, III, 1380.

⁴⁶ “*Ahşam olıcak, Gazîler kesdikleri kelleleri şabtalarına ve sarıklarına sancup ve diri dutulan bî-dînleri, seg-misâl önlerine birağup... baş kesüp ve yoldaşlık eden gazîlerin her birine, hâllü hâllince terakkiler ve ri'ayetler etdükdan sonra...*” (*Târîh-i Osman Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H.986-988/M.1578-1580)*, yay. haz. Yunus Zeyrek, Ankara 2001, s. 22. Diğer bir örnek için bkz. *Târîh-i Osman Paşa*, s. 38. Osman Paşa'nın haddinden fazla verdiği terakkiler merkez tarafından da onaylanmıştır: “*Devletlü Osman Paşa hazretlerinin Demürkapu'da her muhârebeye virdüğü ziyâde terakiler husûsu pâye-i serîre arz olundukda ne mikdâr terakki virdi ise berat olunsun deyü buyruldu.*” (BOA, KK, nr. 244, s. 35 (20 Receb 992/28 Temmuz 1584).

⁴⁷ “*Ol mahalde 'asker halkı gulüvv edüp ve cümleden ittifâk edüp, Paşa hazretlerine varup dediler ki: "Devletlü Paşa, kanda gidersün? 'Asker içinde kaht vâki' oldu. Kış dahi karîbdir. Biz bundan ilerü bir adım dahi gitmeziz" deyü gulüvv edüp... Ol gece geçüp 'ale's-sabâh Paşa Hazretleri dîvân edüp ve cemî' ihtiyâr ve umûr-dîde Beğlerbeğileri ve Sancakbeğilerin ve Bölük Ağaların ve Yeniçeri Kethüdâsın ve ba'zı ihtiyârları da 'vet edüp ve cevâbları böyle sâdır oldu ki "...Şîrvân'a dört beş menzil kalmışdır. Bu kadar emek ve zahmet çeküp gelmiş iken, bunu koyup gitmek, vech-i ma'kûl değildir. Ve hem Pâdişâhımızın nâm-ı şerîflerine lâyük değildir. İnşâ'Allah kışa dahi zamân vardır. Emr-i Pâdişâhî'ye muhâlefet eylemen!" deyü her birine söyleyüp. Ve kapıkullarına 'umûmen birer akça terakkî edüp ve Yeniçerilere dahi bahşîşin ikrâr edüp. Ve bu ulu suyu geçüp, Şîrvân'a gitmek mukarrer oldu.*” (*Târîh-i Osman Paşa*, s. 27-28).

bilinen muhtelif künye defterleri ortaya çıktı. Bu defterler, muhtemelen sistemin içerisine ne zaman, nasıl dâhil olduğu, bölüğe ne zaman ilhak edildiği şüpheli olan kişiler hakkında bazı bilgiler ihtiva etmektedir. Tespit edilebilen bu defterlerin birinde sipâhi zümresinden 376 kişinin sisteme dâhil olmasından bölüğe ilhak edilene kadarki terfileri kısaca izah edilmiştir. Alınmaması gereken bir zümreye ilhak edilenler veya “*aslı nâ-ma ‘lûmdur*” diye tarif edilenlerden bazıları için “*min-ba ‘d dirlik almaya*” denilmiştir. Kapıkulu süvari zümrelerindeki artışın sebeplerini anlamaya matuf olarak hazırlandığı değerlendirilen bu künye defterlerinden ilginç sonuçlar çıkmıştır. İlk olarak durumu şüpheli olan pek çok kişi olmasına rağmen bunların geneli hak ederek bölüğe ilhak edilmişlerdir. Seferlerin uzaması ve mütemediyen doğasının değişmesiyle birlikte bireysel başarı gösterip buldukları zümrede alabilecekleri âzamî ulûfe miktarına ulaşanların sayısı hızla artmıştı. Bunun sonucunda başarı gösterip bölüğe ilhak edilenlerin sayısı da ciddi manada arttı. Terakki ve terfiler karşısında mevcut kaynakların yetersiz kalması, zaman zaman başka önlemler almayı da gerektirmiştir. Mesela, 1571 İnebahtı Deniz Savaşı sırasında pek çok kişiye ibtidadan dirlik verilmiş, pek çok kişi de terakki almıştı. Ancak savaşın istenildiği gibi sonuçlanmaması üzerine askerinin yeterince mukavemette bulunmadığı gerekçesiyle verilen mansıp ve terakkilerin geçersiz olduğu ilan edilmiştir⁴⁸. Bu, süreç odaklı olan sistemin sonuç odaklı hale getirilmesi noktasında atılan ciddi bir adım olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı ordusu, 16. yüzyılın ikinci yarısında Batı’da alçak ve topraklarla savunulan aşılması zor kalelerle karşılaşmaya başladı ve bu cephedeki savaşlar giderek daha “*durağan*” hale dönüştü. 1566 Zigetvar Seferi ve 1570 Kıbrıs Seferi’nde olduğu gibi bedeli ağır olan zaferlerin yanında mesela 1537 Korfu Seferi, 1565 Malta Seferi’nde olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanan seferlerin sayısı da artmaya başladı⁴⁹. Doğuda Safevîler ile yapılan mücadelelerden kesin bir netice alınamadı ve

⁴⁸ *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, c. 1, haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Ankara 1996, 210). Ayrıca bkz. İdris Bostan, “Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi’nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları”, *Tarih Dergisi*, Sayı 76 (2022/1), s. 50.

⁴⁹ Savaşların durağanlaşması vurgusu için bkz. Özgür Kolçak, *17. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar*, s. 52.

özellikle 1578'den sonra doğudaki seferler sürekli hale geldi⁵⁰. Bu gelişmelerin askerî ve toplumsal anlamda pek çok olumsuz etkisi vardı⁵¹.

Sistemin sancılı bir süreçten sonra başlayan ikinci evresinin birkaç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki seferlerin sıklaştığı ve/veya gittikçe uzamaya başladığı bir dönemde bireysel başarıların terakki veya terfi ile ödüllendirilmesidir. Seferlerin sıklaşması veya uzamasının birkaç temel sebebi bulunmaktaydı. Sınırların mütemadiyen genişlemesiyle savaş mahalli ile merkez arasındaki mesafe bir hayli artmıştı. Diğer bir husus ise gerek doğuya, gerekse batıya çıkılan seferlerin kesin bir sonuç vermemesinden dolayı bir sonraki sene tekrar aynı amaçla sefere çıkılması veya askerlere kıtlak tayininde artış yaşanması durumudur. Bu dönemde yapılan seferlerde harcanan emekle orantılı olarak somut kazançlar sağlanamadığından bireysel başarılar karşılığında birinin sisteme dâhil edilmesi (tevcih) ile askerlere verilen terakki veya terfilerin mevcut zenginliği erittiği, sistemin tıkanmaya başladığı görülür.

Savaşlar, bir silsile halinde uzun vadede bütün zümrelerin dengelerinin değişmesine sebep olmaktadır. Savaşların sayısının artması veya süresinin uzamasıyla sistem içerisinde sayısı fazla olan alt zümrelerin sayıları daha az olan üst zümreler için bir baskı oluşturduğu görülmektedir. Mesela, başarı gösteren yeniçerilerin yolu genellikle kapıkulu süvariliği iken, az miktarda ulûfe bedelinden veya ziyadesiyle tımar tevcih edilenler olurdu. Buna mukabil, 1570'lerde başarı gösteren yeniçerilere, kapıkulu süvari zümrelerindeki sayı artışı da dikkate

⁵⁰ Mesela bkz. *Tarih-i Selânikî*, c.1, s. 427; *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, haz. Kasım Ertaş, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 156-157.

⁵¹ Mesela Selânikî Mustafa Efendi Rebûlâhir 1006'da (Kasım/Aralık 1597) "*Ahvâl ve ef'âl ü akvâl-i rüzgâr-ı nâ-hemvârdan hikâyet ü şikâyetdür.*" başlığı altında bu meseleye değinmektedir. Bu manada askerler 20 yıldan fazla bir süredir cephelerdeydi. Nice zamandır Doğu seferlerinin zorluklarına katlanan askerler 1596'da başlayan savaşlarla Batı'da da sıkıntı çekmeye başlamıştı. Artan enflasyonla birlikte reaya büyük bir vergi yükü altına girmişti (*Tarih-i Selânikî*, c. 2, s. 716-717). Özgür Kolçak, savaşların mevsimlik olmaktan çıkarak cephe savaşlarına dönüşmesinin sonucunda askerî hareketliliğin sürekli hale geldiğini, sınırlardaki çatışmaların da kesintisiz devam ettiğini ifade ederek sayısal artış konusunda açıklamalarda bulunmuştur (*XII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar*, s. 86).

alınarak daha çok timar tevcih edildiği anlaşılmaktadır⁵². Yine 1580'e kadar takriben 300 civarında olan timarlı divân çavuşlarının sayısı hızla artmaya başlamasıyla kısa sürede 2000'lere ulaşmıştır⁵³. Timarlı divân çavuşlarının sayısının 1590 ilâ 1620 yılları arasında birkaç kat artması tesadüf değildir. Savaşılan cephe sayısının artması, savaşların süresinin uzamasının başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının haddinden fazla hızlanmasına sebep olduğu, başarı gösterip bir üst zümreye geçmek için bekleyenlerin sayısının giderek arttığı görülür.

Sistemin ikinci evresinin diğer bir hususiyeti ise eşkıya ve âsilere karşı iç güvenliği sağlamak üzere çıkılan seferlerde bireysel başarıların terakki veya terfi ile ödüllendirilmesidir. 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başları iç karışıklıklarla geçti. Diğer kapıkulu askerleriyle birlikte bölük halkı da eşkıya üzerine gönderilen sadrazamlar ve paşalara koşulan askerler arasındaydı. Başarı=tevcih/terakki/terfi sistemine dayanan sefer yürüyüşü, düşman devletler üzerine olduğunda, bir de başarı kazanılırsa son derece normal ve askeri motive ederek sonraki başarıların yolunu açacak bir husustu. Ancak devletin kendi topraklarında gerçekleştirdiği iç güvenlik harekâtı, eski düzeni sağlamaya matuftu. Çoğu zaman başarısız olunan, başarılı olursa dahi düzeni sağlamanın dışında bir gelir getirmeyen bu faaliyetlerde gösterilen bireysel başarıların ödüllendirilmesinin de devletin mevcut kaynaklarını erittiği anlaşılmaktadır⁵⁴.

Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının ikinci evresinin en önemli hususiyetlerinden bir diğeri de sınırlarda ve iç güvenlik harekâtlarında

⁵² Hizmeti görülen yeniçerilerin kapıkulu süvari zümreleri yerine timara çıkmaları hakkında mebzul miktarda örnek için mesela bkz. BOA, *KK*, nr. 225 (980/81-1573/74).

⁵³ 1577 ilâ 1598 arasında timarlı divân çavuşları zümresine katılanların sayıları ve bu durumun toplam sayıya yansımaları için bkz. Murat Uluskan, *Divan-ı Hümayun Çavuşları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 14-16.

⁵⁴ Mesela 1572'de, o dönemde Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Kandıra çevresinde de suhte eşkıyası zuhur etti. Devlet, merkezden kapıkulu askeri göndererek ve yerel güçlere emirler vererek eşkıyanın tenkiline çalıştı. Bu harekâta katılıp başarı gösterilenlerin terakk veya terfi ile ödüllendirilmesinin yanında emre itaat etmeyenlerin dirliklerinin kesileceği de bildirilmişti (*12 Numaralı Mühimme Deferi*, c. 2, s. 145, hk. 964, s. 156-157, hk. 986; *Mühimme Defterleri*, nr. 16, s. 210, hk. 1 (27 Zilhicce 979/11 Mayıs 1572)).

kim oldukları, hangi sıfatla cephede buldukları tam olarak ortaya koyulamayacak “emekdâr” adı altında pek çok kişinin askerî zümrelerde yer bulmaya başlamasıdır. Bu kişilerin dirlik veya ibtidadan ulûfe için cephede olan gönüllüler olduğu değerlendirilebilir. İlk zamanlarda doğrudan kapıkulu süvari zümrelerine ilhak edilen bu tür kişiler fazla bulunmamaktaydı. Buna mukabil, daha çok cebeciler, topçular ve top arabacı ocaklarında kendilerine giderek daha fazla yer bulmaya başlayan bu kişilerden bazıları, gösterdikleri başarılar mukabilinde terfi alarak kapıkulu süvari zümrelerine ilhak edildiler⁵⁵. Başlarda kademeli olarak bölüğe ilhak edilenler daha sonra doğrudan ocağa alınmaya başladılar. Mesela Temmuz 1605'te Küçük Hüseyin adlı eşkıya ile yapılan savaşta hizmeti görülen ve “emekdâr” olarak zikredilen Cebrâ'il b. Mustafa, İbrahim b. Ahmed ve Budak b. Durak adlı 3 şahıs, Kırım Hanı Gazi Giray'ın iltimasıyla ibtidadan 6'şar akçe ile bölüğe ilhak edilmişti⁵⁶.

Birinci evre diye tanımladığımız zaman diliminde yukarıda izah ettiğimiz istisnaların artarak genele tesir etmeye başlamasıyla devlet başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının işleyişinde birtakım önlemler almaya çalışmıştı. Mesela 1576'da Budin Muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın bir süredir seferlerde yararlılık göstermeyenlere terakkiler verdiği ayyuka çıkmıştı. Bunun üzerine harekete geçen devlet, paşanın yararlılık göstermeyenlere terakki vermemesini emretti ve hizmette bulunanlara ise sadece 1.000 akçe terakki verme hakkı ihsan edildi⁵⁷. Bu sırada askerî varlığın devam ettirilebilmesi için sınırlardaki paşalara askeri teşvik etmek amacıyla bazı haklar tanınıyordu. Buna mukabil, 1578'de Safevîler ile yıllarca sürecek olan savaşın başlaması, bilahare 1593'te

⁵⁵ Selânikî Mustafa Efendi, 1595'te cülustan sonra isyan eden kapıkulu süvarilerinin ahvalini anlattığı yerde kapıkulu süvari zümrelerine ilhak edilenlerin profilindeki kademeli değişimi şu şekilde izah etmekteydi: “...*bu rüsvâyılıklara sebeb ü ba'is merhûm u mağfûrun-leh Sultân Murad Han devletinde erâzil ü ecnebiyye bi-asl u bed-reşt Harem-i muhtereme dâhil olup ve Yeniçeri ve Cebeci ve Topçı ve sâ'ir ocaklarına rüşvet ile ra'iyet tâ'ifesi çift-bozan ve tat ve çepni ve Çingane ve Yahûdî ve Laz ve Rus ve şar-oğlanı mâder be-hatâ dirlikler idiniüp, serdârlar vâsıtasıyle Bölük-halkına ilhak olunmağla âdâb u hürmet bi'l-küllîyye götürüldi. Perde-i mahâbet-i hükûmet yıkıldı*” (*Tarih-i Selânikî*, c. 2, s. 471).

⁵⁶ KK. nr. 256, s. 7 (25 Safer 1014/12 Temmuz 1605).

⁵⁷ *Mühimme Defterleri*, nr. 27, s. 271, hk. 642 (18 Zilkade 983/18 Şubat 1576). Sayfa numarası hatalı olmakla birlikte ayrıca bkz. Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 435.

Avusturya ile yıllarca devam edecek olan savaşın patlak vermesi, sistemin sindiremeyeceği şekilde hızlanan başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının sınırlarının yeniden belirlenmesini gerektirdi. Nitekim daha önce paşaların verdiği terakki miktarı sınırlandırılmaya çalışılsa da ihtiyaçlardan dolayı paşalara daha fazla imtiyaz vermek gerektiği⁵⁸. Mesela Bağdad Beylerbeyine 1579'da yazılan bir hükümde kendisiyle birlikte sefere koşulan beylerbeyilerin idari sınırları içerisinde yer alan timar birimlerinin ilgili kişilere tevcihi hususunda müdahalede bulunmaması emrediliyordu⁵⁹. Bu yetki aktarımının amacı aslında dirlik ümidiyle seferlere iştirak eden gönüllülerin ve kadrolu askerlerin seferlerde daha istekli bir şekilde savaşmalarını sağlamaktı. Nitekim bütün yetkinin bir kişide (serdarda) toplanması, diğer beylerbeyinin yanında savaşanların ümidini azaltabilirdi⁶⁰. 23 Cemâziyelevvel 991'de (14 Haziran 1583) Serdar Ferhad Paşa'ya yazılan hüküm, başarı=tevcih/terakki/terfi çarkı için oldukça önemlidir. Bu manada Ferhad Paşa sâbık Serdar Sinan Paşa tarafından tevcih edilen sancak ve timarların mukarrer kılınmasının münasip olmadığını, onun tarafından verilen beratların suretlerinin çıkarılarak gönderilmesini talep etmişti. Buna mukabil gelen cevap seferlerin doğasıyla zabıt ve askerlerin seferlerden beklentilerini yansıtması açısından oldukça anlamlıdır⁶¹. Görüldüğü üzere devlet, daha

⁵⁸ Mesela 1576'da tevcih edebileceği terakki miktarına sınırlama getirilen Budin muhafızına 29 Cemâziyelevvel 1000 (13 Mart 1592) tarihinde salahiyet verilmekteydi (69 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-168), haz. M. Samet Kaya, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013, s. 114). Ayrıca bkz. Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 435.

⁵⁹ *Mühimme Defterleri*, nr. 36, s. 145, hk. 403 (23 Muharrem 987/22 Mart 1579). Bu hükmün tarihinden takriben 2 hafta sonra aynı minvalde bir emir daha yazılmıştır. Bkz. *Mühimme Defterleri*, nr. 38, s. 45, hk. 112 (8 Safer 987/6 Nisan 1579).

⁶⁰ Diyarbekir beylerbeyine sefer sırasında Diyarbekir gönüllü ve müteferrika kadrolarında mahlül olduğunda yararlılık gösterenlere "*bilâ-emr-i şerif*" tevcih hakkı verilmişti. Buna mukabil sefer olmadığı zamanlarda mahlülleri biriktirip merkeze bildirmesi emredilmişti. Böylece seferlerin uzamasından dolayı çarkın haddinden fazla işlemesinin yanında sefer dışında da işlemeye devam etmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştı (*Mühimme Defterleri*, nr. 44, s. 147, hk. 291 (23 Muharrem 991/16 Şubat 1583)).

⁶¹ "...şimdiki hâlde sefer ve hidmet zemânı olup, bu makûle vahşet ü dehşete bâ'is u bâdî olur misâli mübâşeret itmek çendân münasip olmayup sefer umûri ber-taraf oluncaya değin hüsn-i müdârâ sizü re'y-i isâbet-karîninüzle tevfiż olunmuşdur.". Bkz. Hasan Yıldız, *XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal

önce bir şekilde sisteme dâhil olmuş olanların, terakki alanların haklarının elinden alınmasıyla askerî savaşma arzusunun kırılacağı ve bunun da seferin sonucuna olumsuz etki edeceğinden çekinmekteydi.

16. yüzyılın ikinci yarısında seferlerin sonuçsuz kalarak sürekli hale gelmesinin tevcih, terakki ve terfilerin normalden hızlı bir şekilde gerçekleşmesine sebep olduğu bilinmektedir⁶². Serdarlar tarafından sıcağı sıcağına verilen mansıplar veya terakkilerin hepsinin merkezce kabul edildiği savunulamaz. Buna mukabil, böyle bir vaade muhatap olan neferin icra ettiği veya edeceği hizmeti mukabilinde işlemini bürokratik olarak tamamlayamaması, umutsuzluğa kapılmasına ve gerektiği gibi hizmette bulunmasına engel olmuş olabilir. Seferlerdeki hizmetleri sadece sıcak çatışma olarak da düşünmemek gerekir. Kale binası, muhafazada kalma, su kuyusu kazma, hazine havalesinde hizmet, muhafazadaki askerlerin dinî ihtiyaçlarını karşılama gibi pek çok faaliyet terfi veya terakki almaya sebep olabilmekteydi.

Seferlerin zamana yayılması, başarı ve kimlere hangi şartlarda mansıp, terakki veya terfi verilmesinin tekrardan tanımlanmasına sebep oldu. Nitekim başarı=tevcih/terakki/terfi çarkının haddinden fazla hızlanması sonucu asker sayısının kontrolsüz bir şekilde artması, kadrolu askerlerin türlü bahanelerle seferden muaf olmanın yollarını bulması devleti harekete geçirdi. Planlı olsun veya olmasın, öncelikle namzetler doğrudan kadroya alınmak yerine icra etmekle mükellef oldukları belli şartlar oluşturuldu. Diğer taraftan mevcut askerlere verilen terakkiler ve terfiler belli şartlara bağlandı. Mesela namzetlerle ilgili kapıkulu süvarileri özelinde bir örnek verecek olursak, veledişlerin bir kısmının kapıkulu süvari zümrelerine ilhakı kanunî bir haktı⁶³. 16. yüzyılın ortalarından itibaren kapıkulu süvarilerinin sayısının hızla artmasıyla

Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 153). Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasında ciddi bir rekabet bulunmaktaydı. Sinan Paşa'nın Ferhad Paşa tarafından gerçekleştirilen bazı tevcihleri iptal ettirmesiyle ilgili mesela bkz. Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 111.

⁶² Mesela 1582/83 (A.d. nr. 2933) ile 1586/89 (BOA, KK, nr. 248) tarihli defterlerden yola çıkarak seferlerde yapılan tevcihlerin dökümü için bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, s. 42-51.

⁶³ Veledişlerin bölüğe ilhakı hususu için bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, s. 119-126.

bölüğe namzet olan veledişlerin de sayısı artmıştı. Hal böyle olunca devlet bunların bölüğe ilhakı konusunda önce seferlerde yararlılık şartı aramaya başladı. Bu husus, dirliği olmayan veledişlerin bir bakıma zorunlu bir gönüllülükle cepheye gitmesinin sağlanmaya çalışıldığına işaret etmektedir. Bilahare kuloğlu defterleri oluşturularak âdeta bir birliğe dönüştürülen bu veledişler birkaç yıl devletin uygun gördüğü bir yerde hizmet etmek şartıyla bölüğe ilhak edildi. Böylece devlet başta bir hak olduğu anlaşılan veledişlerin bölüğe ilhakını önce bireysel başarı şartına, ardından da kendisi gibi bölüğe ilhak edilmeyi bekleyenlerle birlikte bir yerde belli bir zaman dilimi hizmet şartına bağlamış oldu. Bu uygulamayla en azından birkaç yıl boyunca bölüğe ilhak arzusunda olan veledişlerin emirlere itaat ederek hizmet etmeleri amaçlandı. Yine bölüğe ilhak edilmeden icra edilen bu hizmetle veledişlerin askerî tecrübe kazanması, sayıları hayli artan veledişlerin hepsinin bölüğe ilhakı yerine ancak sağ kalanların bölüğe ilhakı söz konusu oldu.

16. yüzyılın sonlarından itibaren terakki veya terfi almak için çoğu zaman başarı göstermek yetmiyordu. Bir nefer başarı göstermiş olsa dahi bir yerde/kalede muhafazada kalmak şartıyla⁶⁴, savaş olan veya olması beklenen bir yere gitmek şartıyla⁶⁵, mevcut zümresindeki görevini icra etmek şartıyla⁶⁶ bölüğe ilhak edilenlerin sayısında ciddi artış oldu⁶⁷. Bu durum,

⁶⁴ Gürcülerle yapılan çarpışmalarda hizmeti görülmesine rağmen yine Tebriz muhafazasında kalmaları emredilerek bölüğe ilhak edilen 78 esâme için bkz. *MAD*, nr. 6983, s. 333 (1 Rebûilâhir 1009/10 Ekim 1600); Hizmette bulunmuş olsalar da kale beklemek şartıyla bölüğe ilhak edilen 4 cebeci için bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/11 (1 Cemâziyelâhir 1009/8 Aralık 1600); 20 cebeci ve topçu için bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/11 (3 Cemâziyelâhir 1009/10 Aralık 1600); 3 yıl kalede beklemek şartıyla 1 cebeci için bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/28 (Receb 1009/ Ocak 1601); 3 yıl kale muhafazasında beklemek şartıyla 2 topçu için bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/34 (4 Receb 1009/9 Ocak 1601); 1 top arabacı için bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/34 (5 Receb 1009/10 Ocak 1601) vd.

⁶⁵ Hizmette bulunmuş olsalar da Demirkapı'ya gitmek şartıyla sipâhi zümresine ilhak edilen cebeci, top arabacı vs. için bkz. *BOA, KK*, nr. 247, s. 34 (Şaban 993/ Temmuz-Ağustos 1585); Budin'e gitmek şartıyla bölüğe ilhak edilen cebeci için bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/18 (1 Receb 1009/6 Ocak 1601) vd.

⁶⁶ Mesela bkz. *BOA, A.RSK*, Dosya Kısmı, nr. 3/85 (23 Ramazan 1009/28 Mart 1601) vd.

⁶⁷ Yukarıda "1586/89 Yılları Arası Askerî Faaliyetler Sonucunda Yapılan Teveçihler" başlığı altında Şark'ta verilen terakki ve terfilerin ciddi bir kısmının şarta bağlandığı ifade edilmelidir (*KK*, nr. 248). Yine mesela 1600 yılı kışında Kanije'ye yardıma gitmek

devletin hizmette bulunmuş olsalar dahi askerin cephede kalmasını sağlamanın bir aracı olarak kullanıldı. Terakki ve terfilerin bu şekilde şarta bağlanmasının diğer bir sonucu da hizmeti mukabilinde vaatle bulunan neferin süresi tamamlanmadan vefat edebileceği idi. Nitekim belli bir süre muhafazada kalmak şartıyla terfi alanlar, muhafaza süreleri bitmeden şehit olabiliyor veya yaralandığı için mütekaid olabiliyordu. Mesela sipâhilerden 30 akçesi olan Ali, 3 yıl muhafazada kalmak şartıyla dergâh-ı âlî çavuşları zümresine ilhak edilmişti. Muhafaza hizmeti bitmeden vefat ettiği için gediği silahdarlardan 11. Bölükte 28 akçesi olan Perviz b. Lütfi'ye ulûfesi hazineye kalmak şartıyla verilmişti⁶⁸.

Kapıkulu askerlerinin seferlerden kaçmak için öne sürdükleri en önemli argüman, ancak padişahlarla sefere çıkacakları, başka birine “koşuntu” olmak istememeleriydi⁶⁹. Sefere çıksalar bile gerektiği gibi hizmette bulunmadıklarından şikâyet edilmekteydi. Mesela Ramazan 1003'te (Mayıs/Haziran 1595) Serdar Ferhad Paşa “*Serdâr'dan asker rûgerdandır. Her bir nefere bir havale koşulursa gitmezler. Benim hod serdarlık ve vezâret murâdım değildir*” diyerek bu durumdan şikâyet etmekteydi. Paşanın mevcut askerden şikâyeti üzerine birkaç gün sonra 1000 nefer tüfekli kul karındaşı yazıldığı, sipâhi zümresinden Hüseyin'in de bunlara başbuğ tayin edildiği görülmektedir⁷⁰. Böylece en azından yeni yazılan askerlerle iş görmenin daha rahat olacağı fikrine sahip olunduğu anlaşılıyor.

şartıyla yeniçeri, cebeci ve topçular arasından gönüllüler yazılmıştı. Bu neferlerin motivasyonu ise bölüğe ilhak edilmektir (Topçular Kâtibi 'Abülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmazer, c. 1, Ankara 2003, s. 300).

⁶⁸ KK. nr. 252, s. 116 (17 Zilhicce 997/27 Ekim 1589).

⁶⁹ III. Mehmed döneminde bölük ağaları, Eflak üzerine serdar tayin edilen Ferhad Paşa'nın yanında bölük halkıyla sefere katılmaları için tehdit dahi edilmişlerdi (*Hasan Bey-Zâde Târîhi, Tahlil Kaynak Tenkidi Metin ve İndeks (926-1045/1520-1635)*, III, haz. Nezihî Aykut, Ankara 2004, s. 442). Yine 23 M 1004'te (28 Eylül 1595) Selânikî, “*Yeniçeri tâ'ifesi Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri ile sefere çıkarız ve illâ koşundı olmazız deyü ahd eyledikleridir.*” başlığı altında şunları aktarmaktadır: “*Ve Yeniçeri Ağası Yemişçi Hasan Ağa odalarda Orta Mescid'e varup eski yoldaşlar ile sefere çıkmak meşveretin eyledi. Ve Yeniçeri tâ'ifesi dahi 'Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri el-hamdü li'llâh nevcivândur, niçün bizimle sefere çıkmaz' deyü söylediler. 'Sultân Süleyman Han-ı mağfûr hod pîr idi ve hem nikris marazına mübtelâ idi, araba ile sefere çıktı' didiler. Ve irtesi divâbda şurba yemeyüp gitdiler.*” (*Tarih-i Selânikî*, c. 2, 524).

⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655]*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, c. 1, s. 70-71.

Mevcut askerlerin cepheye sürülmesinde yaşanan problemleri aşmak için bazı zamanlarda farklı adımlar da atılmıştı. Savaşların uzaması ve sonuçsuz kalması, askerinin motivasyonunu son derece olumsuz etkilemekteydi. Mesela, 986 yılının sonlarında (1578/79), Safevîlerin kış mevsiminden istifade ederek sınırdaki Osmanlı şehirlerine saldırmasını engellemek için buraların muhafazasına asker koyulması icap ediyordu. Ancak bu durum, asker arasında rahatsızlığa, savaşıma isteğinin azalmasına sebep oluyordu⁷¹. Gayet insanî olan bu duygularla mücadele etmenin en önemli yöntemlerinden biri de şüphesiz askerliğin getirdiği doğal imkânların dışında bir vaatte bulunmak, daha başarı göstermeden terakki/terfi sözü vermektir⁷². Bu durumun bir sonucu olarak 1580'lerde sefere katılmış olmak terakki vesilesi sayıldı. Mesela 5 Ramazan 994'te (20 Ağustos 1586) ağası bayrağı altında seferde mevcut olduğu ifade edilen 2582 sipâhiye, 1450 silahdâra 336 ulûfeciyân-ı yemîne 2'şer akçe terakki ihsan olunmuştu⁷³. Yine askeri motive etmek için umûm terakkileri de Uzun Savaşlar döneminde yaygınlaştı. Böyle bir uygulamanın yaygınlaşmasına askerinin baskılarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ağustos ayında askerler huzursuzluk çıkararak serdara: “*Elbette terakkilerimiz burada mukarrer ile buyurmak gereksin*” tehdidinde bulunmuşlardı. Serdar ise: “*Nice virebilürüm ki düşmene buluşup ceng idüp sıyup galib olmaduk ve kal'a döğüp alup memleket feth eylemedük, ben virsem de efendimiz tutmaz, beytûlmâldür ne hüner eyledünüz diler*” dese de askerinin taleplerini kabul etmek zorunda kaldı⁷⁴. Bu manada 29 Ramazan 996'da (22 Ağustos 1588) seferde mevcut olan 1772 sipâhi, 1347 silahdâr, 15 ulûfeciyân-ı yemîn, 440 gurebâ-ı yesâra 2'şer akçe umum terakkisi verilirken 548 cebeci, 452 topçu, 302 top arabacıya 1'er akçe umum terakkisi ihsan olundu⁷⁵.

Seferlerin uzaması ve genellikle sonuçsuz kalmasının diğer bir sonucu da başarı gösterip terakki veya terfi alanlar arasında kaynak

⁷¹ *Târîh-i Osman Paşa*, s. 30.

⁷² Mesela Özdemiroğlu Osman Paşa, Şirvan'dayken bazı yerlere muhtemel Safevî saldırısına karşı şehrin güvenliğini sağlayacak askeri, ancak terakki vermek şartıyla bulabiliyordu (*Târîh-i Osman Paşa*, s. 30).

⁷³ BOA, KK, nr. 248, s. 11.

⁷⁴ *Tarih-i Selânikî*, c. 1, 205. Selânikî, her ne kadar bu olayın 1 L 996'da geçtiğini söylüyorsa da umum terakkileri 29 N 996'da verilmiştir.

⁷⁵ BOA, KK, nr. 248, s. 88.

yetersizliğinden dolayı işlemini sonuçlandıramayan (müyesser olmamağla) neferlerin sayısının hızlıca artmasıydı⁷⁶. Pál Fodor, bir çalışmasında gönüllülerin hizmetleri karşılığı kendilerine tevcih edilen timarları berat ettirmede yaşadıkları zorluklara yer vermektedir. Buna göre 16. yüzyılın ortalarından itibaren artık dirlik ümidiyle seferlere katılanların sayısı mevcut dirliklerden hayli fazla yekûn tutmaktaydı. Kendi aralarındaki rekabete bir de devletin askerî zümrelerdeki neferlerin çocuklarına ve mazullere ayrıcalık tanıması gönüllülerin işlerini daha da zorlaştırmaktaydı⁷⁷. Bu husus sistemin tıkanmışlığına işaret etmesi açısından son derece önemlidir. Dirliğe, terfiye talip olanların sayısının artmasına mukabil kaynakların sınırlı kalması, başarıları karşılığında ödüllendirilemeyen neferlerin psikolojik olarak savaşıma arzusunda da bir azalmaya sebep olmuş olabilir. Böyle durumlarda idareciler emri altındaki askerlerin haklarını arayabilirdi. Mesela 1588'de böyle bir durum söz konusu oldu. Bağdad'da bir yer fethetmeyip bazı köyleri tahrip edenlere, eşkıya kellesi alanlara terakkiler verilmişti⁷⁸. Bağdad'da olan Sinan Paşa, kendi zamanında bazı yerler fethedilmesine rağmen askere terakki verilmemesinden şikâyet etmekteydi⁷⁹. Bunun üzerine seferlerden dolayı hazinede müzayaka olduğuna vurgu yapılarak düşen gediklerin 10'ar akçe ile ihsan olunması, fazlalığın ise hazineye alıkonulması emredilmişti⁸⁰.

Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkı, kapıkulu süvarileri özelinde şu şekilde bir değişim geçirdi: Serdengeçti adıyla cephede veya muhafazada

⁷⁶ Sipâhi Piyâle'nin terakki ve terfi hususlarında yaşadığı hayal kırıklıkları için bkz. BOA, KK, nr. 249, s. 154 (21 N 995/25 Ağustos 1587); Sipâhi Mustafa'nın yaşadığı hayal kırıklıkları için bkz. BOA, KK, nr. 252, s. 51 (10 L 997/22 Ağustos 1589); Sipâhi Hüseyin için bkz. BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 3/68 (27 B 1009/1 Şubat 1601). Timarlarla ilgili de pek çok örnek olmakla birlikte mesela bkz. *Mühimme Defteri*, nr. 37, s. 170, hk. 2006 (3 Ra 987/30 Nisan 1579); nr. 45, s. 2, hk. 14 (13 C 989/15 Temmuz 1581); nr. 65, s. 121, hk. 490 (Evâsıt-ı S 998/19-29 Aralık 1589) vd. Hizmet mukabilinde elde edilen terakkilerin 16. Yüzyılın sonunda kaynak yetersizliği yüzünden müyesser olmaması hakkında ayrıca bkz. Nedim Filipoviç, "Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 1-4 (1953), c. 15, s. 169-170.

⁷⁷ Pál Fodor, *Kızıl Elma*, s. 445.

⁷⁸ *Mühimme Defteri*, nr. 64, s. 102, hk. 283 (11 L 996/3 Eylül 1588).

⁷⁹ *Mühimme Defteri*, nr. 64, s. 102, hk. 283 (11 L 996/3 Eylül 1588).

⁸⁰ *Mühimme Defteri*, nr. 64, s. 102, hk. 283 (11 L 996/3 Eylül 1588).

birkaç yıl hizmet etmek şartıyla bölüğe ilhak uygulaması başladı. Hatta bazı durumlarda muhafaza şartını yerine getirmeyerek bölüğe ilhak edilenler şikâyet konusu dahi oldu⁸¹. Yine gerek işleyen ulûfelerini alamayan, gerek terakki veya terfi alabileceklerine dair umutları kırılmış mevcut askerler arasında “terakkililer” oraya çıktı. Pek çok örnek olmakla birlikte mesela 1067’de (1657) Bozcaada’nın kurtarılması için sipâhi zümresinden 3 bin nefer, hizmetleri sonunda başlamak üzere 5 akçe terakkiyle serdengeçti yazılmıştı⁸². Bunlar belli bir yere tayin edilip hizmetleri sonunda belli bir miktar terakki sözü verilen neferlerdi. Serdengeçtilerin kimliği tarif edilirken bu grubun aslında ocağa mensup olan kişiler oldukları ve görevleri sonunda birkaç akçe terakki aldıkları ifade edilmektedir⁸³. Buna mukabil, “terakkili” ve “serdengeçti” kavramlarının dönemin kaynaklarında bazen birbirinin yerine kullanıldığı, bunun da meselenin tam olarak ortaya koyulması noktasında tenâkuza sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Serdengeçtilik, aslında iki şekilde olmaktaydı. Bu manada serdengeçti yazılmak, bölükten yazılanlar için terakki, dışardan yazılanlar için bölüğe ilhak vesilesiydi⁸⁴.

Sonuç

Bu çalışmayla birlikte genelde Osmanlı askerî teşkilatı, özelde ise kapıkulu süvarileri teşkilatındaki nicelik ve nitelik açısından 16. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan değişim “Başarı=Tevcih/Terakki/Terfi Çarkı” adı altında ele alınmıştır. Başlangıçta taarruz ağırlıklı ve kısa sürede savaşın sonucunun tayin edilerek kazançlar sağlandığı seferlerde gösterilen başarı, büyüklüğüne göre terakki ve/veya terfi ile ödüllendirilirdi. İhtiyaç halinde askerî teamüllere aykırı olarak kadrolara asker alınsa da sistem bu istisnaları telafi edebilmekteydi. Buna mukabil

⁸¹ Mesela 1651’de Naimâ “Girid imdâdı için üç sene muhâfaza şartıyla icâb ve iktizâ ider bir hâl yoğiken iki bin nefer sipâhi yapılıp hilâf-ı kânûn altışar akça ile deftere kayd olundu. Mukaddemâ yazılan üç bin nefer dahi bu minvâl üzere olundu. Selefde serhad kullarının kânûnu başka defter yazılıp edâ-i hizmet ittikten sonra yoklanuo mevcûdu asıl defterlere geçirdi... beş bin neferi Girid bahanesiyle kânûn-ı kadime mugâyir deftere kayd iddiler ve ekserinin bu ma’nâlar mefhûmu değil iken ve ıstrâr yoğiken ve cümle aşâğı bölüklere kâ’il iken ve on sene beklemek teklif olunsa canlarına minnet iken bunları biri halkın hatırına gelmedi...” demektedir (Târih-i Naimâ, III, 1375-1376).

⁸² Târih-i Naimâ, c. 4, s. 1747.

⁸³ Abdülkadir Özcan, “Serdengeçti”, *DİA*, İstanbul 2009, s. 554-555.

⁸⁴ Serdengeçti ve terakkili ayrımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Ünsal, Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri, s. 116-119.

16. yüzyılın sonlarında savunma ağırlıklı ve savaşların sürüncemede kalarak büyük bir malî külfete dönüşmeye başladı. Batı'da da olmakla birlikte özellikle Safevîler ile sınırlarda çarpışmaların süreklilik kazanması, sınır kalelerinde her mevsimde ciddi sayıda asker bulundurmaya gerektiriyordu. Hal böyle olunca, “Başarı=Tevcih/Terakki/Terfi Çarkı” sistemin sindiremeyeceği şekilde hızlandı. Çarkın ulaştığı hız, bir süre sonra en altta bulunan zümrelerden başlamak üzere yukarı doğru nicelik açısından bir şişmeye sebep oldu. Neferlerin kısa sürede başarı gösterip daha itibarlı bir zümreye geçmesi ise, zümrelerin askerî kabiliyetlerinin zayıflamasına sebep oldu. Seferlerin sürekli hale gelmesi ve genellikle sonuçsuz kalmasıyla mansıp, terakki veya terfi için kaynak bulmakta zorlanan devlet bazı kararlar almak zorunda kaldı. Bu minvalde daha önce başarıyla gelen gedik tevcihi, terakki veya terfiler belli bir yerde devletin tayin ettiği bir zaman diliminde hizmet etme şartına bağlandı. Bu çalışmayla birlikte seferlerin doğasının değişmesinin “Başarı=tevcih/terakki/terfi çarkı”nı nasıl hızlandırdığı, hızı sistemin hazmedemeyeceği seviyelere ulaşan çarkın askerî teşkilatı nasıl etkilediği ortaya koyuldu.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Ali Emîrî, III. Ahmed (=AE, SAMD. III), nr. 21477

Bâb-ı Âsafî, Ruus Kalemi (=A.RSK), Dosya kısmı, nr. 3/11; 3/18; 3/28; 3/34; 3/68; 3/85

Bâb-ı Defterî, Baş Muhasebe Kalemi (=D. BŞM), Dosya Kısmı, nr. 6742/88

Kâmil Kepeci (=KK), nr. 223; 225; 244; 247; 248; 249; 252; 256

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 6983

Mühimme Defterleri, nr. 16; 27; 36; 37; 38; 44; 45; 61; 64; 65

Sadaret Defterleri (A.d.), nr. 2933

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA)

TSMA, d. nr.2170; 5361

TSMA, E. nr. 851/21

Kaynak Eserler / Primary Sources

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Ankara 1996

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahliller*, VII, İstanbul 1994

Bülbül, A. Rıza, *24 Numaralı Mühimme Defteri (s. 81-161)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân, haz. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, Ankara 1978

Gelibolu'lu Mustafa 'Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni, haz. Kasım Ertaş, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008

- Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri*, haz. Faris Çerçi, III, Kayseri 2000
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581 (Nushatu's-Selâtin)*, yay. haz. Anderas Tietze, Wien 1979
- Hasan Bey-Zâde Târîhi, Tahlil Kaynak Tenkidi Metin ve İndeks (926-1045/1520-1635)*, c. 1-3, haz. Nezih Aykut, Ankara 2004
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âli Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-A'lem", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10-11 (1980), s. 239-277
- Kanûnnâme-i Sultanî li Aziz Efendi*, yay. haz. Rhoads Murphey, Harvard 1985
- Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655]*, c. 1-2, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.
- Kâtip Çelebi, *Düstûrü'l-Amel li-İslâhi'l-Halel*, İstanbul 1979
- Kaya, M. Samet, *69 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-168)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013
- Koçi Bey Risalesi*, haz. Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Lütfî Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 49-120
- ORGUN, Zarif, Şehzâde Ahmed'in Yayalara Verdiği Ahidname", *Tarih Vesikaları*, Sayı 9 (1942), c. 2, 167
- Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 102
- Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhîsler (1597-1607)*, yay. haz. Cengiz Orhonlu, İstanbul 1970
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, I-II, Ankara 1999
- Târîh-i Naimâ*, c. 1-4, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007

Târîh-i Osman Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H.986-988/M.1578-1580), yay. haz. Yunus Zeyrek, Ankara 2001

Topçular Kâtibi 'Abülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, c. 1-2, Ankara 2003

Yıldız, Hasan, *XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AFYONCU, Erhan, "Mevâcib", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, 418-420

AKDAĞ, Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyânları"*, İstanbul 2009

AKDAĞ, Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı 3 (1947), C. 5, 291-309

AL-HADJ, R. Ali Abou, *Modern Devletin Doğası: 16. yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İstanbul 2000

AL-HADJ, R. Ali Abou, "Fitnah, Huruc ala al-Sultan and Nasihat: Political Struggle and Social Conflict in Ottoman Society (1560's-1770's)", *Comite International d'etudes pre-Ottomanes et Ottomanes: VIth Symposium Cambridge*, ed. Emeri Van Donzel-Jean-Louis Bacque Grammont, İstanbul 1987, s. 185-191

AL-HADJ, R. Ali Abou, "The Ottoman Nasihatnâme as a Discourse over Morality", *Melanges Robert Mantran, Revue D'Histoire Maghebaine*, Sayı 47-48 (1987), s. 17-30

ALTUĞ, Uğur, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5 (Mart 2016), c. 3, s. 116-128

BOSTAN, İdris, "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları", *Tarih Dergisi*, Sayı 76 (2022/1), s. 35-62

CEZAR, Mustafa vd., *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 3, İstanbul 1959

- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11 (2010), c. 3, 238-244
- FİLİPOVIÇ, Nedim, “Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 1-4 (1953), c. 15, s. 154-188
- FİNKELE, Caroline, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana 1988
- FODOR, Pál, *Kızıl Elma*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2020
- HOVARD, Douglas A., “Ottoman Historiography and the Literature of “Decline” of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asian History*, Sayı 1 (1988), c. 22, s. 52-77
- İNALCIK, Halil, “Murad II”, *DİA*, c. 31, Ankara 2020, s. 164-172
- İNALCIK, Halil, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700”, *Archivum Ottomanicum*, Sayı 6 (1980), s. 283-337
- İPŞİRLİ, Mehmet, “İslahat”, *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 170-174
- KOÇ, Yunus, “Osmanlı'da Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, *Bilig*, Sayı 35 (Güz 2005), s. 229-245
- KOLÇAK, Özgür, *17. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012
- LEVEND, Agah Sırrı, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara 1962, s. 167-194
- MURPHEY, Rhoads, “Review Article: Mustafa Ali and the Politics Of Cultural Despair (Cornell H. Fleischer, Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali, 1546-1600, Princeton 1986)”, *International Journal of Middle East Studies*, Sayı 2 (1989), c. 21, s. 243-255

- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, M. Tanju Akad, İstanbul 2007
- OSMANLIOĞLU, Serkan, *Osmanlı Devleti'nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023
- ÖNAL, Ahmet, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 2015
- ÖZCAN, Abdulkadir, "Serdengeçti", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 554-555
- ÖZVAR, Erol, "Osmanlı Tarihinin Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, Sayı 7 (1999), s. 135-151
- TEZCAN, Baki, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618–1622)*, Princeton University Doktora Tezi, Princeton 2001
- TUĞLUCA, Murat, "Osmanlı'da Nefir-i âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması", *Belleten*, Sayı 289 (Aralık 2016), c. 80, 773-796
- UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri 2002
- ULUSKAN, Murat, *Divan-ı Hümayun Çavuşları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2004
- ÜNSAL, Coşkun, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023
- WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013
- YILMAZ, Coşkun, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 2 (2003), c. 1, s. 339-378

YILMAZ, Coşkun, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 2 (2003), c. 1, s. 299-338

YILMAZ, Coşkun, “Osmanlılarda Siyaset Düşüncesi (XVI-XVIII. Asırlar)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4-5 (İstanbul 2000), s. 43-85

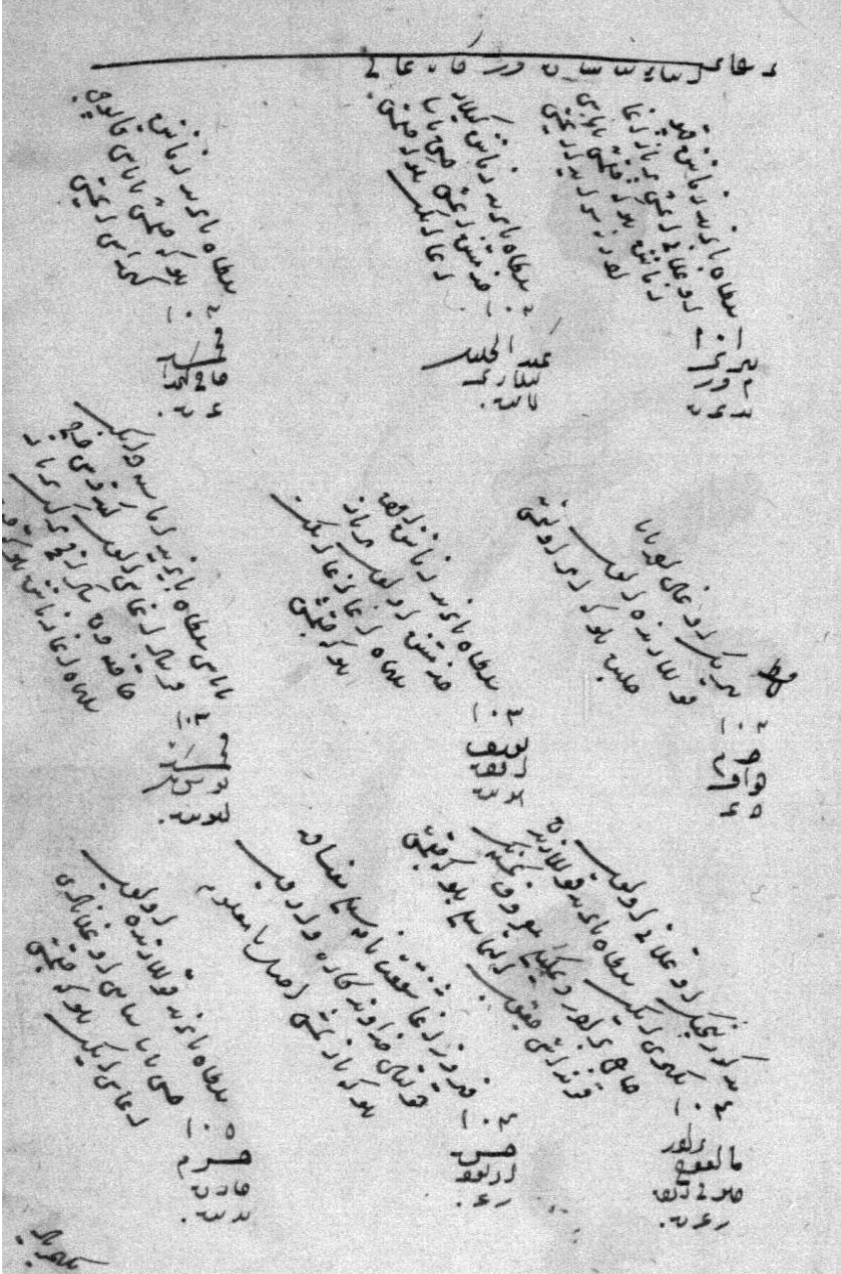
YILMAZ, Coşkun, “Siyâsetnâme”, *DİA*, c. 38, İstanbul 2009, 306-308

YILMAZ, Coşkun, *Siyasetnamelere Göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisadi Düşünce*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994

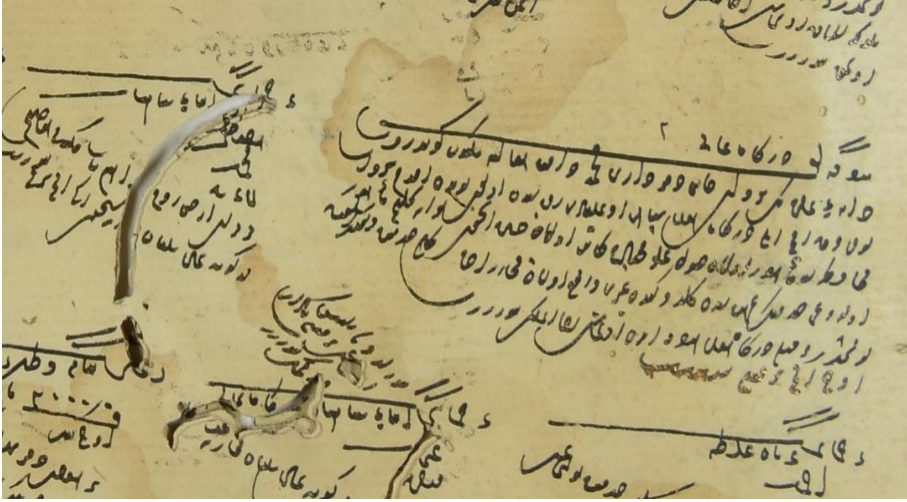
YILMAZ, Coşkun, XVI. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya 2002

EKLER

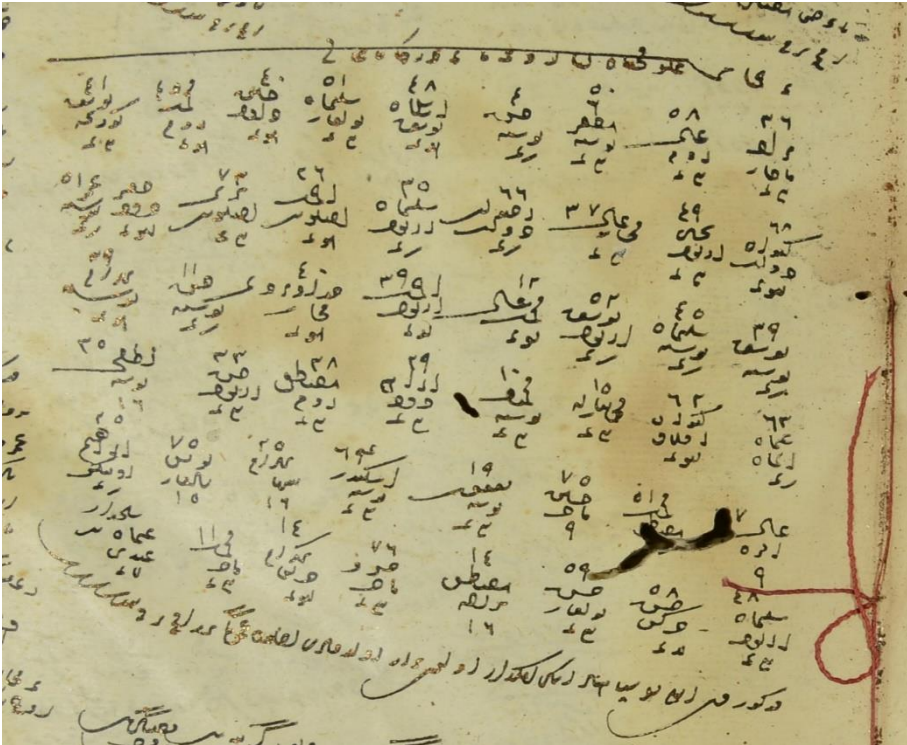
Ek 1: Sipâhi künye defteri örneği (TSMA, d. nr. 5361)

Ek 2: Seferde yararlılıktan dolayı terfi örneği (KK. nr. 248)

Ek 3: Seferde yararlılıktan dolayı terakki örneği (KK. nr. 248)

Extended Summary

In general, the Ottoman military organization; in particular, the changes since the mid-16th century regarding quantity and quality in the Kapıkulu Cavalries organisation is discussed under the name of “Success=Grant/ Advance/Promotion”. Success in campaigns, which were initially offensive and in which the outcome of the war was determined in a short period and gains were made, was rewarded with a grant and or a promotion depending on the size of the campaign. Although soldiers were recruited without considering the military custom, the system was able to compensate for these exceptions. On the other hand, in the late 16th century, defense-oriented and protracted wars started to be a great financial burden. The continuity of border skirmishes, especially with the Safavids as well as in the West, required keeping a significant number of troops in the frontier fortresses at all seasons. Under these circumstances, the wheel of “Success=Grant/ Advance/Promotion” accelerated in a way that the system could not digest. The speed of this wheel led to a quantitative swelling upwards, starting from the lowest ranks. The soldiers became more successful in a short period and moved up to more prestigious ranks. This weakened the military capability of the ranks. The empire had difficulty in finding resources for merit because the campaigns became continuous and often inconclusive. Therefore it became inevitable to take some decisions. In this respect, the granting of *gedik*, grant or promotion was made conditional on serving in a certain place for a period determined by the state. This study reveals how the change in the nature of the campaigns accelerated the “Success=Grant/ Advance/Promotion” wheel and how the wheel, whose speed reached levels that the system could not digest, affected the military organization. With this study, it was revealed how the change in the nature of the campaigns accelerated the “Success = Grant/Raise/Advance Wheel” and how the wheel, whose speed reached levels that the system could not digest, affected the military organization.